

DĚJINY POBALTSKÝCH ZEMÍ

Luboš Švec

Vladimír Macura

Pavel Štol



M NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

2 STŘEDOVĚKÉ LIVONSKO

Christianizace pobaltských kmenů

Mytologický systém pobaltských kmenů byl založen na kultu antropomorfních sil. Jejich pohanství vyrůstalo ze společného indoevropského základu, a proto má řadu shodných rysů s náboženstvím starých Indů, Íránců, Řeků, Římanů, Keltů, Germánů a Slovanů. Baltský *dievas*, *dievs* vyjadřuje přibližně totéž co staroindický pojem *deva*, íránský *dívš* a latinský *deus*. Podle dochované lidové tradice a několika málo písemných zmínek měli Baltové svá božstva uspořádaná do určitého hierarchického systému, ne však tak propracovaného jako u starých Řeků nebo Římanů. O vidění světa a religiozním životě Baltů vypovídá archeologie jen málo, více lze vyčíst ze svědectví soudobých kronikářů, především však z bohatého folklóru, jenž do 19. století přenesl řadu rituálních zvyklostí a obyčejů, souvisejících s předkřesťanskými kulty a částečně transformovaných křesťanstvím a existujících s ním souběžně další staletí. Pantheon starých Baltů byl na prahu historické doby vícevrstevný, bohatý na množství mužských a ženských božstev.

Podle přibližné rekonstrukce litevské archeoložky M. Gimbutienéová v něm splynula staroevropská božstva matriarchální společnosti s indoevropskou patriarchální strukturou, která předchází božstva přejala, transformovala, přičemž je zatlačila stranou a postavila je často jako manželky po bok mužských božstev. Matriarchální božstva interpretovala pohled staroevropského segmentu na půdu, rostlinstvo a zvěř, zatímco indoevropský náboženský svět vycházel více z pozorování oblohy a nebeských těles. Byl zbožštěním zbraní, chovu dobytka a koní. Ve výsledné syntéze najdeme množství shodných prvků s náboženským světem starých Řeků, Římanů, Germánů a Slovanů.

Mezi matriarchálními božstvy hrály nejdůležitější úlohu Žemyna, Laima a Ragana. Bohyně země Žemyna (lotyšská *Zemes māte*) byla bohyní plodnosti. Její funkce odpovídala starořecké Déméter. Od ní byla odvozena řada lokálních lesních a vodních božstev – různé matky lesa, řek, jezer, moře, tak bohatě zastoupené zvláště v lotyšské mytologii, v níž se výrazně projevují ugrofinské vlivy. Úloha ženských božstev je zde daleko výraznější než v litevské nebo pruské mytologii. Bohyně osudu Laima, chápána jako přadlena nitě života, stála u narození člověka, určovala jeho životní dráhu, bohatství a štěstí. Laimě byly podřízeny *Laumes* (*Laumas*), které měly více lidské vlastnosti než božské a zabývaly se ženskými domácími pracemi, pomáhaly lidem, ale také trestaly líné a neposlušné ženy, jejichž děti pojídaly. Protikladem Laimy byla bohyně smrti Giltine s atributem dlouhého jedovatého jazyka. Poslední bohyně Ragana byla paní života a smrti a symbolem regenerace. Za křesťanství degenerovala do podoby čarodějnice.

K dalším uctívaným bohyním patřila např. bohyně včelstva Austėja, bohyně mléka *Máršava* (*Márša*). Vedle ženských božstev existovali jejich mužské protějšky, jako byl například bratr Žemyny Žemepatis, ochránce domácnosti, nebo *Vaižgantas*, symbolizující roční období. Božstva se mohla zjevovat jak v antropomorfní, tak zoomorfní podobě (Laima v podobě labutě, kukačky, přadleny, kachny, Giltine jako bílé, v dobách moru černě oblečená žena, případně tři ženy nebo jako had, Ragana s hady místo vlasů, *Máršava* jako bílá nebo černá slepice, černý had, brouk, ropucha). Pro obyvatele Pobaltí bylo charakteristické uctívání hadů, chápaných jako symboly obnovující se životní síly.

Když Baltové postupně přejímali místní kultury, stala se Žemyna manželkou boha *Perkūnase* (*Pérkonse*), Laima manželkou nejvyššího boha *Dievase* (*Dieuse*) a některé funkce se překryly nebo vyměnily. Dievas stál v čele indoevropského panteonu, jeho specifickou funkcí byla péče o růst obilí a dalších užitkových rostlin. Bohem spravedlnosti byl *Perkūnas* s atributem hromu. Zápasil s třetím z božského nejvyššího tria, jednookým bohem *Velniasem* (*Velnsem*), jenž se později převtělil do křesťanského čerta. *Velnias* stejně jako Ragana a další božstva neplnil jen vysloveně negativní funkce, takovéto černobílé vidění bylo Baltům cizí. *Velnias*, někdy znázorňovaný jako potulný muzikant, byl zároveň patronem hudebníků a plnil i další ochranné funkce v hospodářství. Ještě z konce 16. století se dochoval záznam o tom, že v Malé Litvě u *Velniasova* posvátného pramene muži obětovali své oko, aby dosáhli moudrosti. Analogie s dalšími indoevropskými bohy – germánským *Odinem* a slovanským *Velesem* – je patrná. Za těmito nejmocnějšími božstvy následovala božstva nebeských těles bohyně slunce *Saule* (snad původně mužské božstvo, transformované pod vlivem matriarchální-



Oděv Latgalů z 12.–13. stol.



Oděv Livů z 12.–13. století

ho substrátu) a její dcery, bůh měsíce *Ménulis* (*Méness*), Jitřenka (*Aušrinė*), nebeský kovář *Kalvis* (*Kalvelis*), mající obdobu ve skandinávské, řecké a finské mytologii, a synové nejvyššího boha Dievase, vykonávající práce rolníků. I tato božstva nabírala nejrůznější lidské a zvířecí podoby. Jejich uctívání se krajově lišilo.

Baltové svým bohům obětovali v posvátných hájích, na kamenech, uctívali posvátné prameny a stromy vztahující se k jednotlivým božstvům. Nevyřešenou otázkou je, zda stavěli dřevěné chrámy, neboť stop po nich bylo nalezeno málo. Znesvěcení posvátných míst se přísně trestalo, jak se o tom přesvědčil i druhý pražský biskup Vojtěch, když pronikl do kultovního místa Prusů Romuvy. Kněží (*krivis*) a kněžky (*vaidilutė*) si svůj význam zachovali v Litvě až do přelomu 14. a 15. století. Z roku 1265 se zachoval popis Perkūnasovy svatyně, na jejímž místě byla později zbudována vilenská katedrála sv. Stanislava. Ohrazené nezašřešené kultovní místo se nacházelo uprostřed dubového háje. Pod Perkūnasovým idolem byl na vyvýšeném místě dlouhý obětní stůl, oltář, k němuž vedlo dvanáctistupňové schodiště. Kněží udržovali stálý, nikdy neuhasínající posvátný oheň. Z nedaleké věže velekněz (*kriviu krivaitis*, *krivu krivs*) oznamoval shromáždění vůli bohů. S. C. Rowell nedávno poukázal na to, že jako kultovní místo mohl sloužit i původně křesťanský kostelík, objevený nedaleko vilenské katedrály. Tento katolický kostel, založený Mindaugasem a pobořený při pohanské reakci, kníže Gediminas později měl přestavět a revitalizoval pro potřeby litevského náboženství, aby zdůraznil význam svého mocenského centra ve Vilniusu.



Stavba hradiště Lindanisa podle pověsti o synu Kaleva

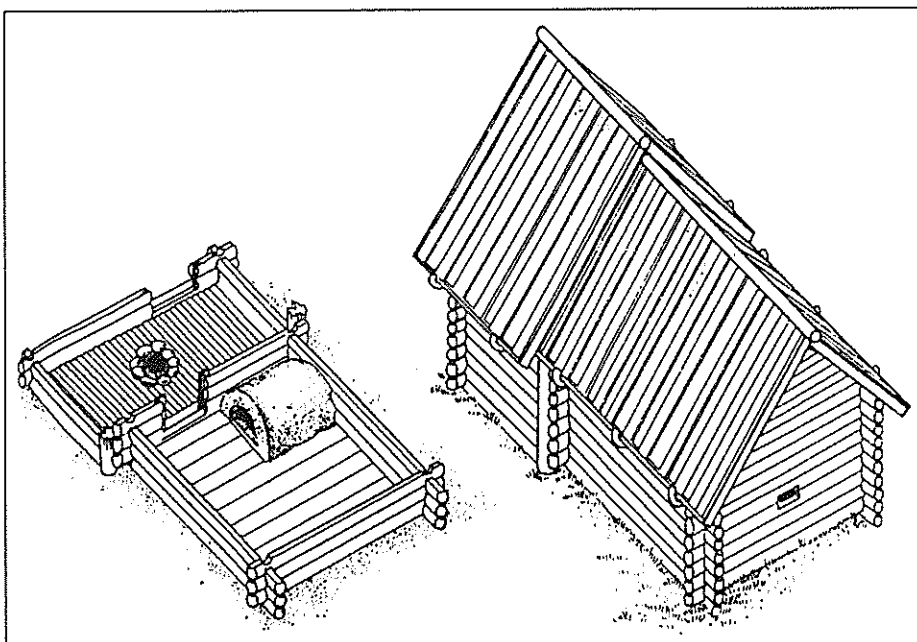
Baltové věřili, že duše zemřelých (*vėles*, *veļi*) přebývají po smrti na pahorcích (*kurganech*), budovaných nedaleko jejich sídel. Odtud se měly vydávat na dlouhou cestu do říše mrtvých. Vedle těchto vėles rozlišovali *sielu*, která vyletěla z umírajícího člověka ústy a reinkarovala se do podoby určitých stromů, motýlů, ptactva a zvířat. Jestliže náboženství Baltů bylo decentralizované a mezi kulty pruských, litevských a lotyšských kmenů existovaly značné rozdíly, ještě více to platí o přírodním náboženství Estonců. Jestliže byl u Baltů kult těsně svázan s přírodou, u Ugrofinů jako „dětí lesa“ bylo toto sepětí ještě výraznější.

Ugrofinské kmeny v Pobaltí hierarchický Olymp postrádaly. Jejich náboženské představy spíše ovlivňoval animismus, k němuž na začátku 2. tisíciletí n. l. pod germánsko-skandinávským vlivem přibyl kult plodnosti. Jejich náboženské představy se pohybovaly v rovině duchů a démonů, „otců a matek“, symbolizujících přírodní živly, kterých byl značný počet a jejichž uctívání se lišilo podle lokalit. Velkého významu nabyl především kult Matky země.

Pohanský ritus se v Pobaltí udržel patrně nejdéle v Evropě. Na konci 12. století se po podrobení pobaltských a polabských Slovanů pobaltští pohané stávali anomálií, objektem, jenž musel nutně provokovat k aktivitě okolní křesťanskou Evropu. K násilné christianizaci Prusů, lotyšských a estonských kmenů došlo ve 13. století v souvislosti s působením řádu německých a mečových rytířů. Litva přijala křesťanství dobrovolně dokonce až na konci 14. století, přičemž zbytky přírodních kultů se mezi lidem udržely ještě po další staletí.

Je pochopitelné, že Pobaltí se dostalo do popředí zájmu křesťanských misí. Připomeňme nezdařenou výpravu druhého pražského biskupa Vojtěcha, jenž byl roku 997 ubit Prusy při pokusu proniknout do jejich posvátného háje, nebo neúspěšný pokus jeho ctitele a životopisce Bruna Querfurtského roku 1009. Kanonizovaný Vojtěch se později po christianizaci Prus stal hlavním pruským patronem a byl mu zasvěcen biskupský chrám v Královci. S misijním záměrem se do Prus z Olomouce vypravil i další český biskup Jindřich Zdík roku 1141. Na to, zdali do Prus vskutku dorazil, nedávají prameny odpověď. Dlouhodobý pozitivní výsledek nepřinesly ani misijní pokusy ze severu, ze švédského sigtumského biskupství, pod něž roku 1120 patřilo také Estonsko a Finsko. Misi v Estonsku pověřil lundský arcibiskup kolem roku 1167 cisterciáckého mnicha francouzského původu Falca, jenž koncem šedesátých let 12. století zahájil christianizaci Estonců. Na výzvu papeže Alexandra III. ho měli podpořit všichni severští panovníci; přesto Falcova mise v druhé polovině sedmdesátých let ztroskotala. Středisky šíření křesťanství latinského ritu byly opěrné body dánsko-švédské, pro pravosláví ruské. U nich vyrůstaly první skromné kostelíky.

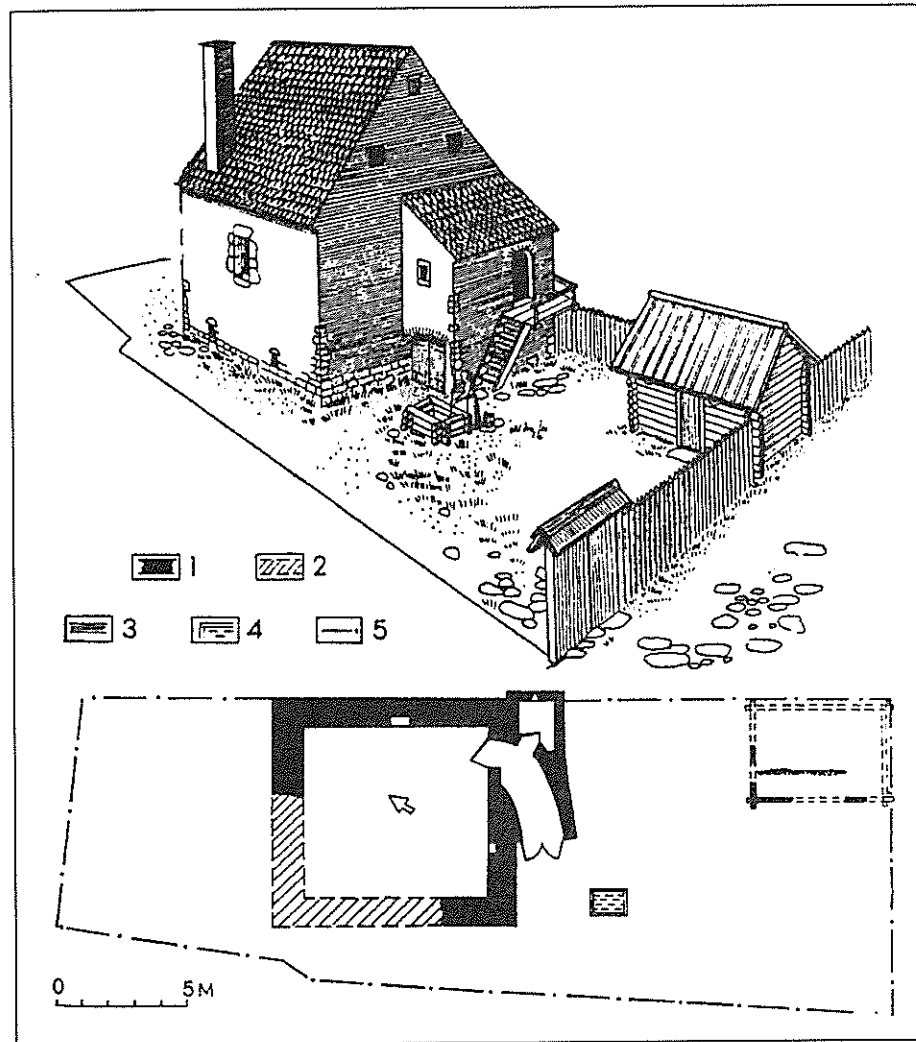
Systematická christianizace je spojena až s dílem německé mise v ústí toku Daugavy. Zvýšený zájem o tuto oblast souvisel s působením německých kupců, obchodujících s Novgorodem a dalšími ruskými městy. Mezníkem pro postupné ovládnutí obchodu na Baltu se stalo nové založení přístavu Lübecku saským vévodou Jindřichem Lvem roku 1158, důležitou oporou při jejich pronikání na východobaltské pobřeží bylo od roku 1163 ostrovní středisko Visby. Kupce následovali misionáři. Misijní činnost mezi Livy (ze jména jejich kmene, s nímž se



Livský dům v Rize z 12. století (podle rekonstrukce G. Jansona)

němečtí obchodníci a misionáři setkali nejdříve, se odvodil středověký název celé oblasti Livonsko) zahájil po svolení polockého knížete holštýnský augustinián Meinhard. Roku 1184 vybudoval první kostel v Ikškile (něm. Uexküll) na řece Daugavě a o dva roky později se stal biskupem. Jeho spolupracovník cisterciák Teodorich odešel na sever, aby šířil křesťanství mezi Estonci. Musel však rychle uprchnout a v roce 1191 se objevil v Římě, kde od papeže Celestýna III. získal svolení zorganizovat křížovou výpravu proti Estoncům a Kurům. Výpravu, podpořenou Švédy, Dány a brémskými Němci, však záhy po přistání Kurové roku 1193 rozprášili. Na odpor narazila posléze misijní činnost i mezi Livy, kteří se původně k německé misi nestavěli tak nepřívětivě a svůj postoj změnil až s nárůstem pracovních břemen, uvalených biskupem. Proti nim roku 1198 směřovala druhá křížová výprava, tvořená převážně Sasy, v jejímž čele stanul Meinhardův nástupce Bertold (1196–1198). Křížáci svedli nedaleko pozdější Rigy bitvu s Livy a třebaže v ní lépe vyzbrojení křížáci zvítězili, biskup Bertold padl.

Úspěšná christianizace se podařila až třetímu biskupovi – energickému a diplomaticky obratnému Albertovi z Buxhoevden († 1229), jenž s pomocí řádu mečových rytířů položil základy německému panství nad lotyšskými a estonskými kmeny. Albert, sám synovec brémského arcibiskupa, jenž ho roku 1199 pověřil christianizací východního pobřeží Baltu, si zajistil podporu předních feudálů včetně dánského krále Knuta VI. a německého panovníka Filipa Švábského. Aby na christianizaci Pobaltí zainteresoval západoevropskou šlechtu,



První domy německých osadníků v Rize (podle rekonstrukce G. Jansona)

dosáhl u papeže zasvěcení celé oblasti Panně Marii (*Terra Mariana*) a zrovnoprávnění jejího významu s Palestinou. Tím geograficky blízké Pobaltí de facto nahradilo německé a skandinávské šlechtě jako cíl křížových výprav vzdálenou a nebezpečnou Palestinu. Na jaře 1200 Albert po předchozí důkladné přípravě přistál s 23 loděmi a 500 bojovníky v ústí Daugavy. Rok po svém vylodění založil v létě 1201 nedaleko ústí Daugavy na jejím soutoku s řčkou Rigou, kde již stála livská osada, město Riga, aby se stala jeho sídelním městem a základnou dalšího postupu christianizace oblasti. Roku 1210 hradby Rigy vydržely první

vážné ohrožení – třídní obležení vojskem Kurů. Jako základní pilíř násilné christianizace biskup využil řád mečových rytířů (*Fratres militiae Christi*), založený v roce 1202. Regule řádu byly odvozeny z templářského vzoru s tím rozdílem, že mečonoši podléhali přímo biskupovi. V roce 1207 jim slíbil přenechat třetinu dobyté země.

Misionářské nadšení svých předchůdců nahradil Albert chladnou mocenskou kalkulací, slova evangelia zatížil mečem, jenž jedině mohl misi cizinců učinit úspěšnou a zlomit odpor domácích kmenů. V duchu hesla „divide et impera“ dokázal pohotově využívat roztříštěnosti a vzájemných rozporů mezi domácími kmeny. Hned po příjezdu donutil k poslušnosti Livy, když na hostině zajal 30 jejich pozvaných předáků a vyměnil je za jejich syny jako rukojmí. Livové však byli v daňové závislosti na polockém knížeti Vladimírovi, který v letech 1203 a 1206 podnikl válečné výpravy proti Rize. Jejich neúspěch přiměl Livy roku 1207 definitivně uznat Albertovo panství. Ten pak postupně ovládl strategický tok Daugavy, odkud vytlačil vliv polockého knížete, a uvedl do závislosti rozdrobená panství latgalských a selských kmenů Koknese, Jersika, Sélpils a Tálava. V roce 1207/1208 ovládli rytíři Koknese, poté se přepravili na druhý břeh Daugavy a podmanili si hlavní centrum Sélů Sélpils. Tím ovládli střední tok Daugavy a odřízli polockého knížete od jeho livských daňových poplatníků. Roku 1209 využili nepřítomnosti pravoslavného knížete Latgale Visvaldise, zpusťovali jeho hradiště Jersiku, zajali jeho žemaitskou manželku a donutili ho stát se biskupovým vazalem a vzdát se části teritoria. Ovládnutí

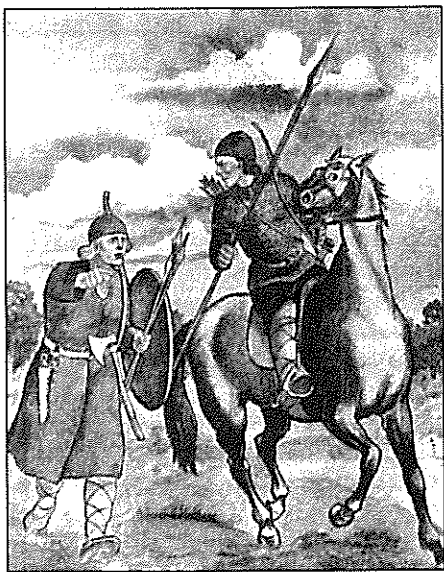
Latgalska Albert uzavřel podmaněním tálavského knížete Tálivaldise, jenž za pomoc proti Litevcům konvertoval z pravoslaví na katolictví a mohl si jako biskupův vazal ponechat dvě třetiny vlastní země. Podobně donutil k přestupu na katolickou víru i další knížata, která již byla pravoslavného vyznání. Síly polockého knížete, ježmuž zprvu slíbil zaplatit obvyklý tribut z nově získaných území, se však ve vojenské konfrontaci s biskupem a křižáky ukázaly být slabší, takže mu nezbylo než souhlasit.

Jižní oblasti, oddělené mohutným tokem Daugavy, ponechal Albert zatím stranou, naopak takticky uzavřel se zemgalským panovníkem Viestursem spojenectví proti Litevcům.

Na podzim 1208 zahájili mečovní rytíři vyplněním kraje Ugandi útoky proti estonským kmenům. Jejich pod-

robení trvalo dvě dekády. Základnou řádového postupu se stal hrad v Césis (něm. Wenden), založený roku 1205, a biskupský hrad v Turaide (něm. Treiden). Estonci se bránili, odpovídali nájezdy do severního Lotyšska, roku 1210 zaznamenali vítězství nad německo-lotyšsko-livonským vojskem na řece Umera, zpravidla ale opanovali bitevní pole křižáci se svými spojenci. V roce 1211 vyvrátili nejdůležitější hradiště Sakaly Viljandi (něm. Fellin) a o rok později zcela zničili výpravu spojených jiho- a severoestonských kmenů, která oblehla Turaidu a dostala se do kleští obležených a posíl přispěchavších z Rigy posádce hradu na pomoc. Když Estonci v Turaidě uzavřeli téhož roku tříleté příměří, museli dovolit misijní činnost v Sakale. Po jeho vypršení v roce 1215 padlo sakalské hradiště Lehola a jeho vládce Lembitu byl zajat. Estonský pokus koordinované zaútočit třemi oddělenými vojsky ze Saaremaa proti Rize, z Läänemaa proti Livům a z jihoestonských oblastí proti Lotyšům ztroskotat na neúspěšném vyloďení mužů ze Saaremaa před Rigou. Téhož roku před křižáky kapituloval první estonský kraj Ugandi. Na jeho kapitulaci, spojenou s uzavřením spojenectví, však reagovali Rusové obležením ugandského hradiště Otepää. Za přispění vojska z Rigy bylo ruské vojsko odraženo a ugundsko-německé oddíly naopak v lednu 1217 dobyly a vydrancovaly Pskov. Estonci ze Saaremaa, Harjumaa a Sakaly naproti tomu uzavřeli s Rusy alianci a v únoru 1217 společně opět oblehli Otepää. Obránci hradiště v čele s řádovým mistrem, tísněni přesilou, nakonec slíbili za volný odchod stáhnout křižácké oddíly z jižního Estonska. Kníže Lembitu, povzbuzený úspěchem, shromáždil novou silnou armádu ze Sakaly, Läänemaa, Harjumaa, Rävälä a Järvamaa, jež měla za pomoci Novgorodu podniknout velkou ofenzivu proti křižákům. Bitva na řece Pale 21. září 1217 však pro spojené estonské kmeny skončila katastrofální porážkou, když řádovému vojsku asistovali Livové a Latgalové. Poté rytíři pronikli do Järvamaa a Läänemaa ve středním Estonsku. Bitva na řece Pale byla nejvýznamnější bitvou při dobývání Estonska. 3000 saských rytířů, Livů a Lotyšů porazilo dvojnásobně silné oddíly estonských kmenů dříve, než jim novgorodský kníže stačil přispěchat na pomoc. Rozhodujícím momentem se tehdy stalo zabití knížete Lembita lotyšskými bojovníky. Na estonské straně padlo více než tisíc mužů, v křesťanském vojsku největší ztráty utrpěli Livové. Mezi padlými byl i jejich kníže Kaupo, věrný spojenec řádu, jenž roku 1203 dokonce navštívil v Římě papeže (do lotyšské tradice se ovšem později zapsal jako symbol zrádce).

Severním Estoncům se zatím podařilo ubránit. K dobytí severního Estonska si Albert přizval následujícího roku dánského krále Valdemara II. Ten se s požeňháním papeže Honoria III. v létě 1219 vylodil s 1500 bojovníky na severním estonském pobřeží, třetí den po příjezdu porazil estonskou vojenskou hotovost a na místě estonského hradiště Lindanisa založil dánský hrad – Tallinn, a vzápětí ovládl severní Estonsko – Rävälä, Harjumaa, Virumaa a část Järvamaa. Dánové v horečnatém vztyčování dřevěných křížů v estonských vesnicích na znamení pokřtění a tím tedy i vlastního záboru se pustili do zápasu s řádem. Mezi oběma spojenci vypukl konflikt, neboť Albert nesplnil slib, daný v době nouze, že přijme vrchní panství Dánska nad Rigou. Ze sporu nakonec



Estonská bojovníci v době bojů s křižáky (12.–13. stol.)

vyšel úspěšně řížský biskup, neboť své panství proti aspiracím dánského krále ubránil. Dánský příklad se pokusili zopakovat v Estonsku i Švédové. Výprava, které velel jarl Karel, sice v létě 1220 obsadila hradiště Lihula v Läänemaa, po odplutí lodí však švédskou posádku 500 mužů Estonci do jednoho pobili.

Vítězství nad Švédy povzbudilo obyvatele ostrova Saaremaa, jenž ještě zůstal svobodný, aby vypravili flotilu k dobytí hlavního dánského opěrného bodu Tallinnu. Kamenné hradby však nezkušeným oblehatelům odolaly. Odvetou podnikl roku 1222 král Valdemar proti ostrovu výpravu a postavil na něm pevnost jako základnu k dalším operacím. Po jeho odjezdu ji však Estonci oblehli a poučení tallinnským nezdarem poprvé užili obléhací techniku. Ostřelování kameny donutilo dánskou posádku vzdát se za volný odchod, načež byla pevnost srovnána se zemí. Dánská porážka se stala signálem pro povstání proti německým a dánským uchvatitelům, které probíhalo od roku 1222 do roku 1224. Estonci na pevnině pobili cizí posádky, odolal pouze pevný Tallinn. Přes počáteční úspěchy estonských kmenů, podporovaných oddíly pskovského knížete a Novgorodu, se německým rytířům jejich odpor posléze podařilo zlomit. V srpnu 1223 dobyli Viljandi, na přelomu následujícího roku si podrobili Harjumaa, Järvamaa, Virumaa a okupovali i Dánsku patřící Läänemaa. Ofenzivu zakončili v létě 1224 dobytím Tartu, houževnatě hájeného estonsko-ruskou posádkou. O tři roky později, na začátku roku 1227, padl i ostrov Saaremaa, kde celé povstání začalo vyhnáním dánských vojáků. Třináctitisícová výprava řádových bojovníků a jejich spojenců tehdy využila zamrzlé moře, aby překonala dosavadní výhodnou izolovanost obránců ostrova. Rozhodující význam mělo dobytí předsunuté bašty ostrova Muhu, kde po šesti dnech obležení řád zmasakroval 2500 mužů, žen a dětí. Podrobením ostrova Saaremaa skončilo dobývání Estonska.

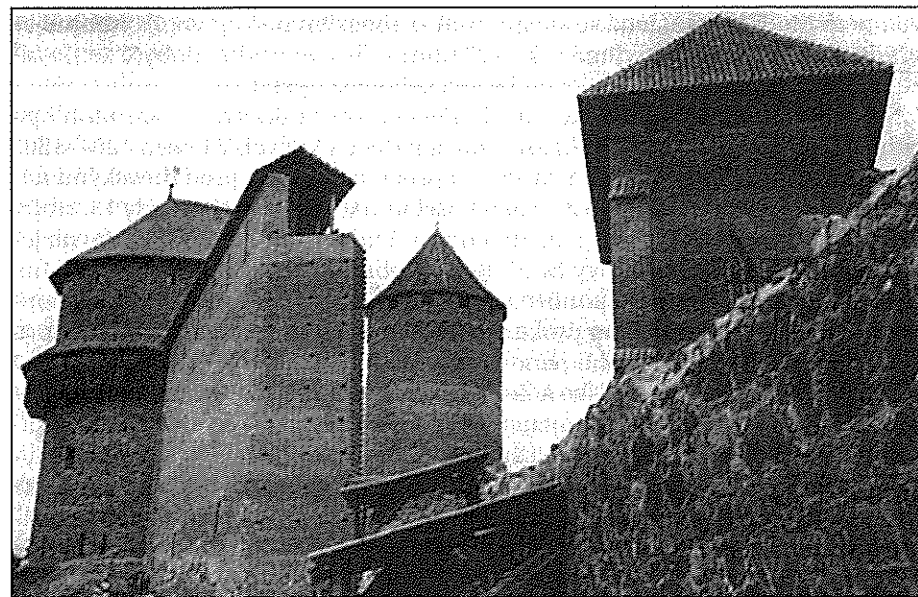
Po pacifikaci povstání rivalita o zábor pokračovala dále. Řád mečových rytířů využil dánské porážky v boji o vliv v severním Německu a roku 1227 se zmocnil severní části Estonska. Po zdoluhavém jednání na nátlak papežské kurie vrátil oblast Dánům až jeho nástupce, řád německých rytířů, smlouvou ze Stenby roku 1238. Dánské panství se udrželo v Harjumaa, Rävälä a Virumaa po celé další století. Dánové však tvořili jen přibližně 20 % šlechty; její většina byla německého původu. Jižní části estonského území připadly řádu a biskupství v Tartu (něm. Dorpat) a západ biskupství Saaremaa-Läänemaa (něm. Ösel-Wiek).

O první fázi christianizace Livonska nás poměrně dobře zpravuje kronika, jejímž autorem byl Henricus de Lettis, Jindřich z Lotyšska (okolo 1187–po 1259), který ji sepsal v Rize v letech 1225–1227. Německá historiografie jej považovala za Němce, zatímco lotyšská zdůrazňovala jeho lotyšský původ. Jisté je, že získal vzdělání v některém německém klášteře a roku 1203 se objevil v Lotyšsku, kde se zúčastnil křížáckých tažení. Patřil do okruhu blízkých biskupa Alberta, roku 1215 odjel do Říma na lateránský koncil. Byl pravděpodobně tlumočnickem papežského legáta Viléma Modenského. Po Albertově smrti žil na venkovské faře v Rubenes, i když byl ještě několikrát pověřen některými důležitými úkoly. Ve své kronice, rozdělené do čtyř dílů, popisuje činnost Meinharda a Bertolda a události let 1180–1198. Třetí knihu (*De Livonia*) věnoval počátkům budování

německého panství podél Daugavy, ve čtvrté (*De Estonia*) zachytil dobytí Estonska v letech 1208–1227. Jindřich byl dobrým znalcem místních poměrů, proto význam jeho kroniky nespočívá jen v zachycení christianizace a organizace nového panství, ale ve svědectví o způsobu života pobaltských kmenů, jejich sociálních a hospodářských poměrech a zvycích, byť podávaných již z křesťanského hlediska. Jak vypadala dobová válečná kampaň, ukazuje jeho popis zimní výpravy řádu a jeho spojenců do estonské Rotalie roku 1214/1215: „...nalezi všechny muže, ženy a děti a každého, velkého i malého ve vesnicích, protože nebyli varováni o příchodu armády žádnými pověstmi. Vojáci ve své zlobě na ně udeřili a zabili všechny muže. Jak Livové, tak Lotyši, kteří jsou krutější než jiné národy, jako služebníci v evangeliu neznali jak projevit milosrdenství. Zabili nesčetně lidí a vraždili některé z žen a dětí. Nechtěli ušetřit ani jediného na polích nebo ve vesnicích. Potřísnilo ulice a každé místo krví pohanů.“

Na jihu trval proces porobení zengalských a kuronských kmenů déle. Za života Alberta se kmény Zemgalů a Kurů, podporovaných Litevci, nepodařilo trvale podrobit a jeho vláda zde zůstala zhruba vymezena tokem Daugavy.

Své cílevědomě a systematicky budované církevně světské panství v Livonsku si Albert upevnil zahraničně politicky, když roku 1207 získal Livonsko jako říšské léno od římskoněmeckého krále Filipa Švábského a v prosinci 1225 si vy-mohl povýšení Livonska na říšskou marku, propůjčení mincovních regálů a dalších výsad a zrovnoprávnění s ostatními říšskými knížaty. Od papeže získal roku 1210 právo jmenovat a světit biskupy. Navzdory značným úspěchům



Dnešní podoba hradu v lotyšské Turaidě (stav po rekonstrukci)

při budování livonského panství se mu nepodařilo získat arcibiskupský titul. Papežská kurie dokonce částečně eliminovala jeho ambice podřízením estonského biskupa lundskému arcibiskupství na základě starších nároků. Ostatní biskupství, která Albert založil – sélsko-zemgalské, kuronské, tartuské (dorpat-ské) a Saaremaa-Läänemaa (Ösel-Wiek) – byla formálně nezávislá a držitelé posledních dvou se stali říšskými knížaty.

Rozhodnutím papežského legáta Viléma Modenského, vyslaného roku 1225 podpořit misijní činnost, byly upraveny nároky na pozemkové vlastnictví v dobyté zemi. Říšskému biskupovi, řádu a městu Rize se mělo dostat po třetině společně dobyté země. Tím byly položeny základy pozdějšího mocenského trojúhelníku hlavních rivalů o vliv v zemi.

Po konsolidaci poměrů v Livonsku obnovil řád expanzivní postup jihozápadním směrem do oblasti obývané lotyšskými kmeny Kurů a Zemgalů a litevského Žemaita, které stály v cestě spojení území řádu mečových rytířů s řádem německých rytířů, jenž zahájil začátkem třicátých let dobývání území pruských kmenů. Kurský panovník Lamikis, aby zachránil své panství před útoky řádu, podepsal v říjnu 1230 smlouvu s papežským legátem Baldwinem, v níž se zavázal za poskytnutí královského titulu z rukou papeže přijmout křest, stát se papežovým vazalem a souhlasil se založením biskupství v Kuronsku. Přípravovaná smlouva narazila na odpor řádu mečových rytířů, který, aby předešel její realizaci a ztrátě již téměř jisté kořisti, vpadl do Kuronska a začátkem třicátých let ho ovládl. Řád, jenž zaujal hegemonní postavení v oblasti, vyšel ze střetu s Baldwinem nakonec vítězně. Baldwin papež odvolal a nahradil povolnějším Vilémem Modenským, jenž se stal prvním kuronským biskupem. Dohodnul se s řádem na kompromisu, jímž roku 1234 připadly dvě třetiny dobyté země řádu, zbylá třetina se stala majetkem kuronského biskupství.

Nejdéle vzdorovali řádové expanzi Zemgalci, kteří díky své poloze mohli po řadu let úspěšně politicky balancovat mezi řádem a Litevci. V letech 1204–1208 vystupovali jako spojenci řádu, který jim přislíbil ochranu před litevskými nájezdy. Podrobování Zemgalců začalo na přelomu druhé a třetí dekády 13. století dobytím a spálením strategického pohraničního hradiště v Mežotne, na jehož místě byl založen řádový hrad. Boje probíhaly se střídavým úspěchem. Zemgalský vládce Viesturs, poučen tragickým osudem latgalských knížat, houževnatě vzdoroval křížáckým útokům a biskupovým intrikám a až do své smrti v roce 1229 zůstal suverénním panovníkem.

Po ofenzivě řádu v Zemgalsku a Žemaitsku Zemgalci a Litevci zaskočili výpravu mečových rytířů a jejich spojenců ze Pskova a z řad porobených kmenů při návratu z tažení do Žemaita v bažinaté oblasti u Saule, kde rytíři nemohli využít převahu své obrněné jízdy. V bitvě 22. září 1236 utrpěl řád těžkou porážku, z níž se již nevzpamatoval. Padlo v ní 48 rytířů i s velmistrem Folkuinem a 2000 ozbrojenců. Bitva u Saule zastavila postup řádu na Litvě a ochromila jeho pozice v Kuronsku a Zemgalsku, když se z kontroly vymkly místní kmeny, které se vrátily k původnímu náboženství. Vnucenou spojeneckou smlouvu porušili i Estonci ze Saaremaa, kteří využili zhroucení řádové moci a přepadali křesťanské lodě.

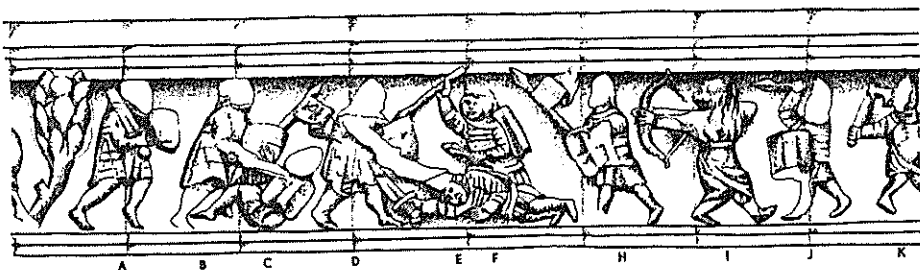
Pohanská reakce ukázala, jak křehké bylo mocenské postavení řádu, závislé na akceschopnosti úzké elity, a povrchnost dosud provedené christianizace. Krizi zbylí členové řádu vyřešili rezignací na samostatnou existenci a viterbskou smlouvou z 13. května 1237, jež jim zaručila autonomii, se připojili k řádu německých rytířů v Prusku.

Řád německých rytířů povolal v letech 1225–1226 mazovský kníže Konrád proti útokům pohanských Prusů, kteří pustošili polské oblasti. Až dosud pruské kmeny úspěšně vzdorovaly pokusům polských knížat o vnucení poplatné závislosti, s neúspěchem se setkávaly i snahy o jejich christianizaci. Na podporu šíření křesťanství vzniklo roku 1216 zvláštní biskupství v Chelmnu, v jehož čele stanul cisterciácký mnich Kristián, kterého papež pověřil organizováním křížových výprav do Prus. Roku 1218 biskup Kristián připravil křížovou výpravu, jejíž účastníci se shromáždili ve Slezsku, aby odtud táhli do Prus. O výsledku výpravy však není nic známo. Od roku 1219 bylo pruské biskupství přímo podřízeno Římu. Záměry dobytí Prus pomocí řádu Kristových rytířů, založeném roku 1208, je muž mazovský kníže daroval oblast Dobrzyńska, vyzněly rovněž naplano.

Řád německých rytířů (*Fratres hospitalis s. Mariae Theutonicarum*) založili roku 1118 v palestinském městě Akkonu severoněmečtí křížáci podle templářského vzoru. Na začátku 13. století moc a bohatství řádu, spjatého s předními říšskými feudály, značně vzrostla. Po ztroskotání pokusu vybudovat v letech 1211–1224 nezávislý řádový stát v Sedmíhradsku, kdy jej uherský král Ondřej II. vypověděl ze země, pak řád obrátil svou pozornost k Prusku. Jednání s knížetem Konrádem a biskupem Kristiánem se táhlo několik let vzhledem k zaneprázdnění velmistra Hermana ze Salzy v Sýrii. Řádoví rytíři se poučili ze sedmíhradského nezdaru a postupovali obezřetně, aby si ze všech stran zaručili držbu území, která dobudou. Nechali si Konrádovu donaci Chelmińska potvrdit přímo od císaře Fridricha II., jenž roku 1226 Zlatou bulou přiznal řádu práva říšských knížat a odevzdal mu pod správu celé Prusy. Ačkoli měli podle původní dohody s pruským biskupem obdržet pouze třetinu dobyté země, po zfalšování nadační listiny i papež na žádost řádu roku 1234 prohlásil celé Prusy za vlastnictví sv. Petra. O rok později se řád zbavil možného konkurenta absorbcí řádu dobrzyňských bratří. Záhy se znepřátelil i s biskupem Kristiánem, jenž roku 1233 upadl do pruského zajetí. Řád neměl na jeho návratu žádný zá-



Řádový rytíř s plné zbrojí



Fragment z hlavice sloupu v Marlorku znázorňující boje křížáků s Prusy

jem a nelze se divit, že Kristián, vykoupený až po pěti letech, se vrátil na svobodu jako jeho nepřítel. Za pomoci kurie řád rázně odrazil Kristiánovy snahy zaujmout podobné postavení, jako měl řížský biskup v Livonsku; musel se spokojit s jednou ze čtyř pruských diecézí. Předmětem sporu se stal také přístup k Prusům, jichž se Kristián ujímal; jeho pojetí křesťanského obracení pohanů na víru pravou se muselo nutně dostat do konfliktu s tvrdým mocenským přístupem řádu.

Roku 1230 se němečtí rytíři usadili nastalo v Chelmiňské zemi, zpusťosené vpády Prusů. O tři roky později zahájili za podpory mazovských knížat systematické dobývání Prus. Jejich postup proti houževnatě, ale rozptýleně vzdorujícím pruským kmenům byl založen na taktice spálené země a postupném budování opěrných bodů. Skončil zhruba po 50 letech ovládnutím území obývaného Prusy a Jatvingy. V dobyté krajině řád stavěl hrady, usazoval německé kolonisty, zakládal města na magdeburském právu (Toruň 1233, Elblag 1237, Královec – založený českým králem Přemyslem Otakarem II. za tažení proti Prusům 1256, Memel, litevsky Klaipėda 1252). Němečtí osadníci zaplňovali mezery v domácí populaci, masakrované během válečných tažení a zčásti ustupující před křížáky do ještě nepokořených baltických krajin.

První cílem útoku se stala Pamedé (Pomesania). Za pomoci oddílů polských knížat byli Prusové poraženi v bitvě na řece Sirguně roku 1234 a celé její území do roku 1236 podrobena řádovému panství. Poté přišla na řadu sousední Pagudé (Pogesanie). V roce 1240 řád dobyl Varmii a část Notangy a Barty. Panství řádu nebylo zdaleka pevné a roku 1242 dosažené úspěchy zvrátila vzpoura pruských kmenů. Povstání skončilo za zprostředkování papežského legáta a kulmského biskupa uzavřením christburgské smlouvy v roce 1249. Prusům smlouva zaručila omezená práva, museli se však smířit s vrchní vládou řádu.

Roku 1257 křížáci obsadili Sembu (Sambii) a část Nadruvy (Nadrovía). Po porážce řádu 13. července 1260 od Žemaitů v bitvě u Durbes v září téhož roku Prusové opět povstali. Povstání, podporované Litevci a svobodnými Prusy, se rozhořelo na čtrnáct let. Řádu se podařilo překonat odpor až za pomoci výprav evropských křížáků. Po jeho podrobení v roce 1274 řád pokračoval ve výbojích dobytím celé Nadruvy a Skalvy (Scalovia). Na konci sedmdesátých let řád koncentroval své síly proti Jatvingům – roku 1283 připojil většinu Jatvjažska (Jot-

vy). Tím si podmanil všechny pruské země a dosáhl strategické hranice na řece Němenu. Aby zabránili stále propukajícím povstáním, řádoví rytíři deportovali část obyvatel získaných území do západních Prus. Ale ani to nezabránilo vzpourám; poslední odpor Prusů rytíři zlomili až roku 1295.

Řád se nespokojil jen s ovládnutím území pohanských kmenů. Brzy se stal nezávislým na polských panovnících, uznával pouze formální svrchovanost císaře a papeže. Jeho politická a vojenská moc mezi ústím Visly a Němenem se po pokoření Prusů obrátila proti polským knížatům, z jejichž iniciativy původně přišel do země. Roku 1308 se rytíři zmocnili bohatého Gdaňska a sousedních Pomořan.

V oblasti Prus proběhla christianizace a sekundárně proces germanizace. V první etapě, za Kristiána prováděné cisterciáky a po příchodu řádu dominikánský, bylo alespoň formálně pokřtěno obyvatelstvo až k řece Pregole. V druhé etapě se vytvářela síť farností, obsazovaných zpočátku z valné části z olomouckého biskupství, později již místním klérem. V poslední etapě během 14. století bylo řádovým klérem, který se rekrutoval vedle německých kněží i z pokřtěného pruského obyvatelstva, christianizováno území samlandského biskupství. Ani tato vlna nevykořenila pohanské náboženství, jež jen pomalu ustupovalo a transformováno do synkretismu s křesťanstvím nebo dvojně, přežívalo až do 16. století. Například v roce 1520 před hrozícím polským vpádem se Prusové obrátili na velmistra Albrechta o dovolu, aby mohli zažehnat nebezpečí obětí starým bohům.

Po dobytí Prus se snížil počet místního obyvatelstva ze 170 000 na 100 000. V roce 1400 Prusové tvořili polovinu z 270 000 obyvatel. Pruská nobilita, pokud vůbec přežila boje proti řádu a přijala křest, se adaptovala a během 14.–15. století v roli řádových vazalů asimilovala. Většina Prusů se dostala do poddanského postavení. Jejich asimilace trvala čtyři století. Na začátku 18. století poslední baltští Prusové mizí definitivně z dějin, tehdy končí i zprávy pastorů o posledních ojedinelých reliktech pohanství. Po původních obyvatelích zůstalo pouze jméno země a několik pruských náboženských textů a stručných slovníčků z 15. století a z doby reformace.

Na přelomu 14. a 15. století vznikl elblagský německo-pruský slovníček. Je kopií o sto let staršího textu a obsahuje 802 pruských výrazů dialektu z oblasti Pagude. Z druhé poloviny 14. století se dochoval žertovný fragment, objevený v univerzitní knihovně v Basileji v roce 1974. Jeho autorem byl pravděpodobně pruský student, který studoval v Praze. Další sto pruských výrazů obsahuje Pruská kronika, kterou sepsal v letech 1517–1527 mnich Šimon Grunau. Reformace, která kladla důraz na to, aby věřící porozuměli věrouce, zanechala hlavní památky na pruský jazyk. Roku 1545 tiskárna Hanse Weinricha v Královci vytiskla patnáctistránkový pruský a německý Lutherův katechismus v 197 exemplářích. Ještě téhož roku se objevila jeho revidovaná verze v dalších 192 výtiscích. V roce 1561 vyšel třetí katechismus, jenž je se 132 stranami nejrozsáhlejším pruským textem. Známe i jeho překladatele, jímž byl děkan z Pobeten Abel Will (asi 1517–1575). Všechny tři jsou napsány v sembském dialektu.

Po sloučení řádu německých a mečových rytířů a zastavení jejich postupu na východ Alexandrem Něvským v „ledové“ bitvě na Čudském jezeře (est. *Peip-si*) roku 1242 se hlavní úsilí křižáků soustředilo na propojení držav. V cestě jim stál klín tvořený Zemgalskem a litevským Žemaitsem. Ofenzivní postup řádu dočasně zastavila porážka žemaitským vojskem, k němuž se překvapivě přidaly původně pomocné řádové oddíly Estonců a Zemgalů, 13. července 1260 u Durbes, v níž zahynulo 150 rytířů i s pruským maršálkem. Porážka měla za následek povstání a pohanskou reakci Kurů, Prusů, ztrátu dobytých pozic v Zemgalsku a konec nadějí na ovládnutí Žemaitska. Občasná vítězství domácích kmenů mohla však tlak řádu jen pozdržet, ale ne zcela zastavit převahu jeho vojenské mašinerie. Krvavé boje v Prusku trvaly patnáct let. Roku 1267, po dobytí svého hlavního centra Kuldígy, museli podepsat mírovou smlouvu s řádem Kurové. Nejdéle se za podpory obávaných litevských válečníků bránili Zemgalové. Řád proti nim zvolil osvědčenou taktiku postupného dobývání opevněných míst, pustošení země a budování sítě vlastních hradů s posádkami, kontrolujícími svěřenou oblast. Jako opěrný bod při dobývání území založili řádoví rytíři hrad v Jelgavě (něm. *Mittau*, ve starší české literatuře *Mitava*). Když řádové vojsko dobylo roku 1271 hradiště v Tėrvete a Mežotne, Zemgalové se vzdali a následujícího roku přijali podmínky mírové smlouvy. V roce 1279, kdy Litevci uštědřili řádu těžkou porážku, však znovu povstali, vyhnali německé posádky a pod vedením knížete *Nameisis* dvakrát porazili řádová vojska. V následujícím roce se *Nameisis* objevil před *Rigou* a zajal maršálka řádu a poslal ho jako dar litevskému spojeneckému knížeti *Traidenisovi*. Tento poslední uváděný zemgalský panovník *Nameisis* padl 1281 v bitvě v Prusku.

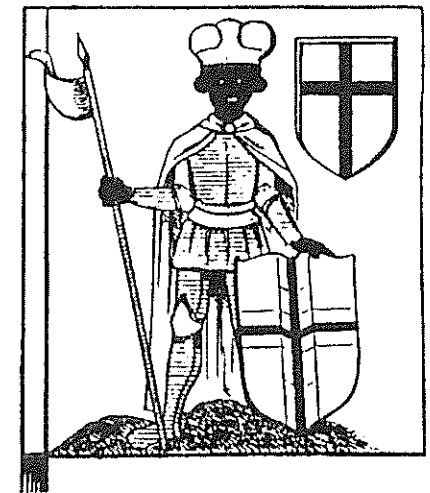
Po zdušení pruského povstání pruská a livonská větev řádu plně soustředila svou pozornost na konečné ovládnutí Zemgalska. Roku 1290 padl poslední opěrný bod Zemgalů hradiště *Sidra*. Část Zemgalů, vyčerpaná vleklými boji, ustoupila před vojenskou převahou do sousedního Žemaitska. Se zemgalskými bojovníky se v litevském vojsku setkáváme ještě po polovině následujícího století; titul zemgalského knížete přešel do titulatury litevských panovníků.

Řádový stát a jeho partneři

Dobytím Zemgalska skončil proces krystalizace mocenského jádra řádového státu, jenž se stal nejdůležitějším členem livonské volné konfederace duchovních feudálů a měst. Konstituování tohoto feudálního útvaru bylo logickým důsledkem převahy technicky lépe vybaveného a zorganizovaného protivníka nad nesjednocenými lotyšskými, estonskými a pruskými kmeny. K vojenskému vítězství řádu přispěli nejen těžkoodění rytíři na koních, používání západoevropské obléhací techniky a vybudování sítě kamenných hradů, s nimiž si domácí oblehatelé dovedli jen obtížně poradit, ale i lépe zorganizovaný zásobovací systém a stálý přísun posil křižáků z ostatní Evropy, kteří zaceľovali ne zrovna malé ztráty. Místní etnika takový lidský a materiální rezervoár v záloze pochopitelně neměla. Protože počet řádových bratrů byl malý, musel řád být dobrým

diplomatem a organizátorem křižáckých výprav. Dobývání Pobaltí se stalo finančně náročným podnikem; na financování „záslužného“ boje proti pohanům se scházely peníze z velké části Evropy. Námořní přeprava značného počtu lidí a různého materiálu na východní pobřeží Baltského moře z Německa byla také prvkem, jenž přispíval k bohatnutí hansovních měst. Vojensky organizovaný řád s tuhou centralizací moci a pevnou kázní mohl využívat rozepří znepřátelených kmenů a podřizovat si je nejen válečnými prostředky, nýbrž i příslibem vojenské ochrany proti silnějším soupeřům. Dějiny dobývání Pobaltí v sobě nesly i dimenzi německo-ruského soupeření. Na svých taženích se křižáci střetávali s vojenskými silami Novgorodu, Pskova a Polocku. Ruská knížectví, oslabovaná vzájemnými konflikty a mongolskou invazí, nedokázala zabránit vymanění regionu ze svého vlivu, stačila však zastavit řádový nápor na svých hranicích, které byly přibližně totožné s etnickými, a zabránila jeho pokračování na východ. Porážka křižáků Alexandrem Něvským v ledové bitvě na zamrzlém Čudském jezeře měla pro dějiny severního Ruska klíčový význam. Ve středověku stabilizovaná hranice dvou odlišných religiozních světů a kultur vydržela s menšími změnami do moderní doby. Christianizace a ruku v ruce s ní probíhající feudalizace začlenila oblast do západoevropského myšlenkového okruhu, aniž by Estonci a Lotyšši stačili vyvinout vlastní politický jednotný systém. Identita domácího obyvatelstva se redukovala na etnický rozměr. Politická pasivita převážně rolnických vrstev, zakotvená právními překážkami sociálního vzestupu, trvala až do 19. století.

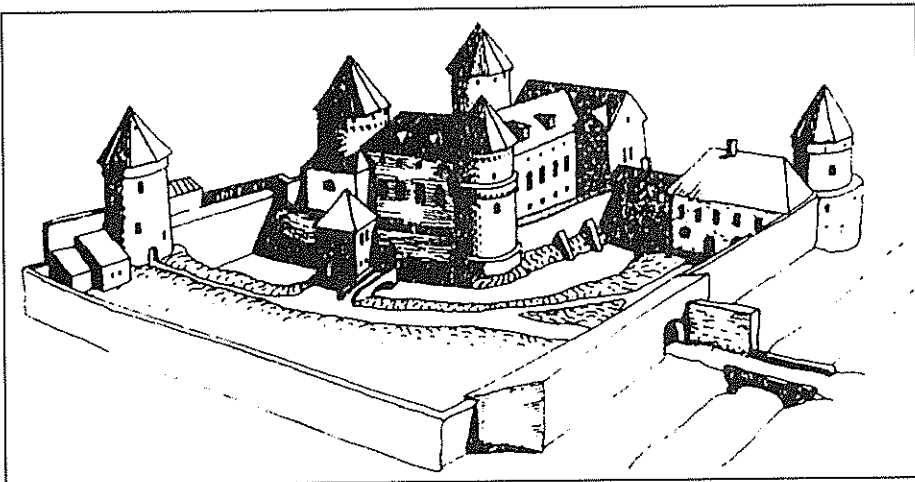
Zkonstituování jednotného celku, který spojil lotyšské a estonské kmeny, mělo vliv na vytváření estonského a lotyšského etnika. Obyvatelé Estonska byli odděleni od svých ugrofinských příbuzných východně od Čudského jezera



Středověké livonské prapory s P. Marií a sv. Mauriciem

a na dobu sedmi století spojení s Lotyší pod jednou německobaltickou nadvládou. Rozdělení však byli i sami Estonci správní hranicí mezi severním Estonskem a jižním, které se stalo součástí Livonska. Etnická hranice mezi Estonci a Lotyší nicméně nedoznala žádných větších změn. Základy lotyšského národa se po ukončení křížáckých výbojů postupně vytvářely po zbytek středověku a počátkem novověku na základě splývání Livů, respektive kuronizovaných Livů se zemgalským, latgalským a selským obyvatelstvem. Po vyhlazovací válce řádu proti Zemgalům zůstala značná část země zpustošena a vyliďněna, takže musela být dosídlována kuronsko-livskými a latgalskými kolonisty, povolanými řádem.

Nové poměry přinesly změny do ekonomiky (na celém teritoriu se prosadil v zemědělství trojpolní systém, jenž však začal být zaváděn v Pobaltí již v protohistorickém období před křížáckou expanzí, rozvoj peněžního hospodářství, dělba práce mezi venkovem a městem), změnily strukturu společnosti etnicky a sociálně. Ze zvýšené efektivity obdělávané půdy profitovaly (v rámci středověkých limitovaných možností) regiony s úrodnou půdou, zchudla naopak místa, která dříve bohatla z obchodu (Saaremaa), který si nyní monopolizovala města. Formálně proběhla christianizace, skutečné osvojení křesťanství bylo ovšem až výsledkem dlouhodobého procesu. Zbytky pohanského ritu, mající pevné kořeny v domácí půdě, se podobně jako v Prusku houževnatě udržovaly dále. Tak se v Livonsku současně vytvářely a udržovaly dva okruhy paralelně působících kultur – synkretismus nebo dvojevěří domích etnik a duchovní gotická severoněmecká kultura, aniž by až do 16. století došlo k jejich výraznějšímu sblížení. Ještě na začátku 17. století jezuitské mise informují o případech křtění pohanů nebo o existenci devadesátiletého popa, jenž křtil a zároveň obětoval pohanským bohům.



Rekonstrukce řádového hradu v Césis

Podmanění domácích kmenů a vznik řádového státu německých rytířů znamenaly na století dopředu následující vývoj. Panství řádu a biskupů region oddělilo od východního pravoslavného kulturního okruhu. Začlenění do západoevropského světa ve své době pozitivně Lotyšům a Estoncům nepřineslo. Zdecimování obyvatelstva, jeho porobení kontrastovalo s benevolentnějším způsobem ovládnutí starých severoruských knížectví, která se řídila v první řadě svými obchodními zájmy. Zapojení Pobaltí do západního civilizačního okruhu, vznik de facto koloniální předsunuté bašty ve východní Evropě ještě více zdůraznily jeho dějinný problém, související s úlohou mostu mezi Ruskem a západní a severní Evropou, s úlohou průsečíku kultur, zároveň však také dějiště střetávání jejich mocenských zájmů. Do poloviny 16. století bylo Livonsko přímo součástí Říše. Císař do záležitostí řádu však nijak nezasahoval a také papežská kurie byla příliš daleko, než aby mohla efektivně ovlivňovat vývoj událostí. Vládnoucí vrstva, tvořená na venkově německými feudály a zbytkem místní poněmčené kmenové nobility, ve městech pak německým patriciátem, řídila osudy země až do začátku 20. století. Etnický vývoj však probíhal odlišně od Pruska, kde do začátku novověku došlo k úplné asimilaci původního obyvatelstva. Lotyšské a estonské rolnické vrstvy si svou identitu zachovaly. Vestfálská a saští přistěhovalci se usazovali v nově zakládaných městech, jimž vtiskli charakteristickou tvářnost severoněmecké gotiky. Na rozdíl od Pruska zde německá středověká kolonizace nezasáhla venkov, což mělo pro další demografický vývoj zásadní důležitost.

Feudalizace, založená na systému vazalských vazeb, neprobíhala všude v Livonsku stejně. Mezi jednotlivými oblastmi existovaly rozdíly, způsobené odlišným postupem řádu při ovládnutí země a intenzitou odporu místních obyvatel. Ve zpustošeném Zemgalsku proto nedosáhlo vykořisťování poddaných ve středověku takové intenzity jako ve starších záborech. V první fázi exploatace nebyly poměry poddaných tak tíživé a závislost se realizovala prostřednictvím smluv regionu nebo kmenů se suverénem. Mezi povinnostmi patřily křest, placení desátku, vojenská služba v době války a práce při budování kostelů, hradů a udržování cest. Soudnictví sice bylo v rukou nových pánů, ale ti se zpravidla přidržovali místních norem, jejichž tradici udržovali estonští a lotyšští přísedíci a poradci. Například na ostrově Saaremaa, kde si obyvatelé udrželi místní samosprávu, se vláda biskupa projevila vybíráním daní jednou ročně a konáním soudů společně s místními stařešiny. Postavení rolníků se začalo podle teorie estonského historika E. Uustalu zhoršovat až během 14. století, kdy feudální vrchnosti stále častěji porušovaly ujednání předchozích smluv. Růst poddanských povinností odpovídal zvyšování počtu vazalů řádu a biskupů a formování pobaltské nobility. Lokální povstání proti porušování starých práv zpravidla dosáhla opačného účinku, stávala se zámkou k anulování dosavadního stavu a k dalšímu zhoršení postavení poddaných. Ti měli až do 16. století vlastnická a dědická práva na půdu, svobodu pohybu a právo nošení zbraně. Prameny z 15. století připomínají vedle nevolné čeledi, bezzemků a rolníků bez potahu a prostých poddaných (*Hackenbauer*) i existenci majetných sedláků



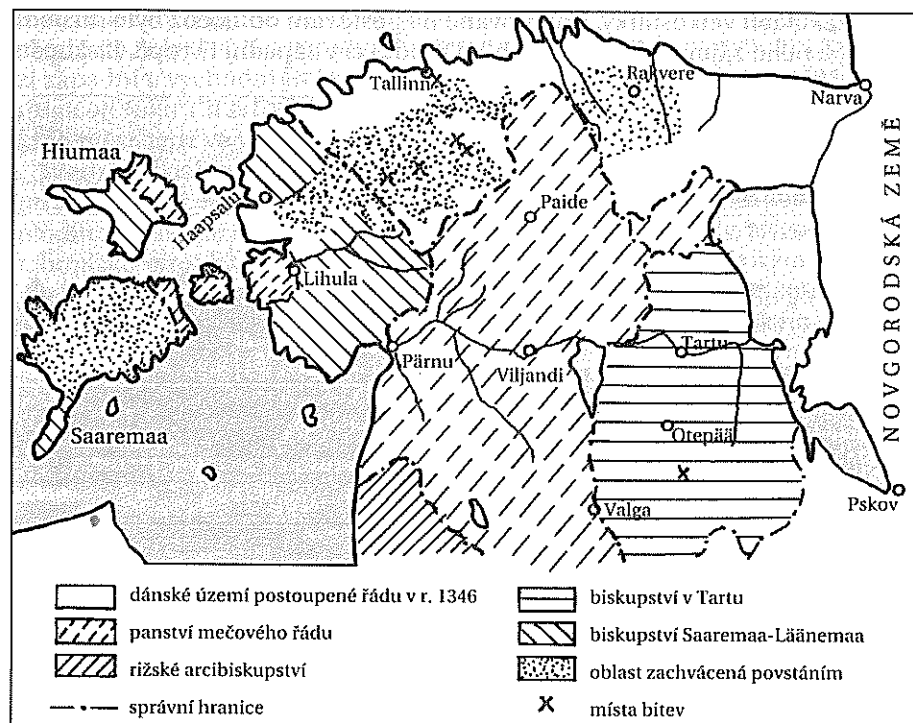
Biskupský hrad v Kuressaare

(*Freibauern*) a některých řemeslníků, kteří mohli převést všechny své závazky na peněžní rentu. Zvláštní kategorií mezi poddanými a šlechtou tvořili svobodníci (*Landfreien*) a mezistupeň „královců“ (královských lidí) – zbytků urozených kmene – připomínaný v Kuronsku.

Nejtěživějším se stalo postavení estonských poddaných v dánském záboru, kde porušování osobních svobod a enormní zatížení feudálními dárkami za slabé dánské správy bylo jednou z hlavních příčin rozsáhlého povstání v roce 1343. Vzpouza, která měla vedle politických a sociálních aspektů také motivy náboženské, vypukla na svatojiřskou noc 23. dubna v Harjumaa, odkud se rozšířila do západního a severního Estonska. Povstalci pobili neestonské obyvatelstvo, zapalovali panské dvory a pokoušeli se zmocnit důležitých míst. Obrátili se o pomoc k švédskému fojtovi v Turku ve Finsku, kde existovaly snesitelnější podmínky, a k pskovskému knížeti, jenž vpadl do jihovýchodního Estonska. Protože dánský král nebyl s to vzpouru účinně potlačit, ujal se likvidace povstání řád německých rytířů. Během vyjednávání před Tallinnem zajal a popravil povstalecké předáky, poté 15. května zmasakroval hlavní síly Eston-

ců a během dvouletých bojů zlomil roztržštěný odpor v celé zemi. Zpacifikované a zpuštěné území mu dánský král Valdemar IV. roku 1346 prodal za 19 000 stříbrných marek. Tím skončila epizoda dánské nadvlády a celé Estonsko se stalo součástí livonského státu. Německobaltská nobilita využila porážky povstání k anulování starých smluv a ke zhoršení právního postavení poddaných.

Kontrolu nad Livonskem, rozděleným do 30 obvodů, si řád udržoval prostřednictvím sítě hradů s posádkami, v jejichž čele stáli komtuři a fojtové. V 16. století se jejich počet zmenšil na devět komturství a jedenáct fojstství. Na ně navazovaly hrady a tvrze vazalů řádu. Jako další opěrné body moci fungovaly opevněné kláštery. Vrstva vazalů řádů se vytvářela z příšedších severoněmeckých a porýnských účastníků výprav, které ať již nouze doma či touha po dobrodružství přiměly hledat štěstí ve vzdáleném Livonsku. Menší podíl na drobných řádových vazalech měla část bojovníků domácího původu, s nimiž se ve 13. století setkáváme jako s nebezvýznamnou složkou livonského vojska. Řádoví rytíři, jejichž počet ani v dobách největšího rozkvětu řádu nepřesáhl v Livonsku 500, oproti nim představovali malou, zato však elitní skupinu rozhodující boje. Rytíři zpravidla tvořili střed, zatímco spojenci křídla bitevní formace. Válečné výpravy byly řádovým spojencům vedle možnosti vyrovnání si

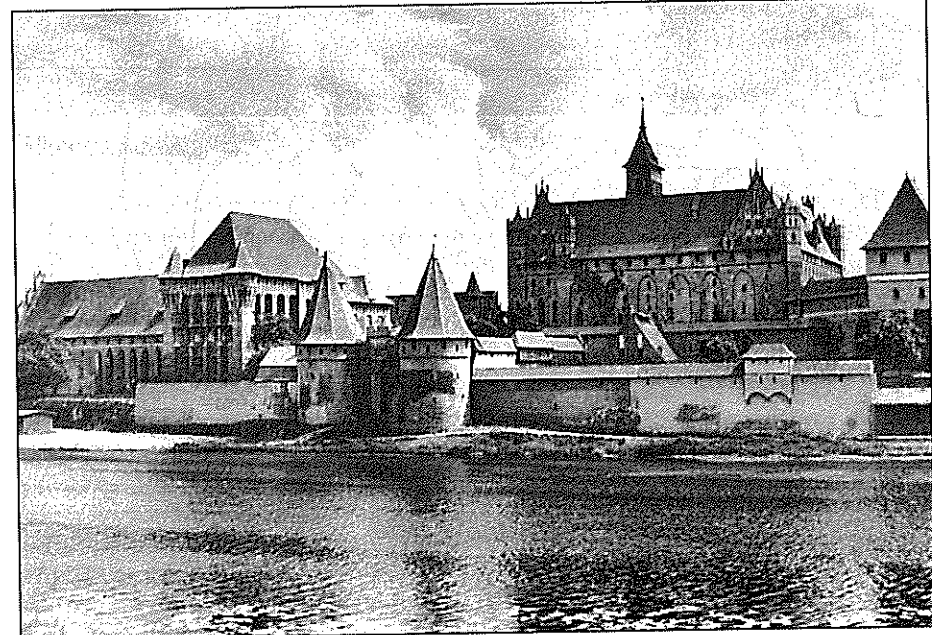


Estonsko za povstání 1343–1345

starých kmenových úctů s nepřáteli i vítaným zdrojem kořisti. Pod přímou správou řádu se nacházelo 67 000 km², ale jeho panství bylo i nadále rozšiřováno koupí půdy jak od světských majitelů, tak od církevních držitelů.

V čele této přísně centralizované organizace stál velmistr, jenž roku 1309 přenesl své sídlo z Benátek do pruského Marienburgu (nyní polský Malbork). Livonská větev „černých rytířů“, jak je nazývalo domácí obyvatelstvo podle černého oděvu pod bílým pláštěm, si zachovala určitou autonomii, která se v 15. století v době krize pruského řádu zvětšila. Řídil ji mistr, volený z řad livonských řádových rytířů a potvrzovaný velmistrem. Jeho poradním orgánem byla rada, složená z pěti nejdůležitějších komturů.

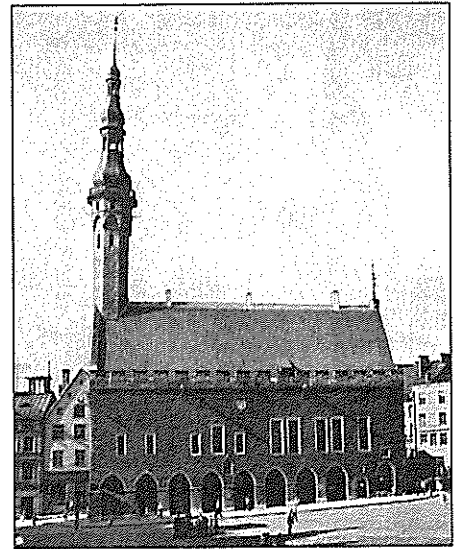
Druhou část mocenského trojúhelníku livonského státu představovala biskupství, která se rozprostírala na ploše 41 000 km². Ústřední postavení zaujímalo řížské (od roku 1255 arcibiskupství), jemuž po duchovní linii podléhala biskupství v Tartu, Kuronsku a Saaremaa-Läänemaa. Na rozdíl od předešlých duchovních feudálů tallinnský biskup podléhal lundskému arcibiskupovi a nevlastnil žádný pozemkový majetek, nýbrž profitoval z výtěžku některých daní a regálů. Biskupové se v daleko větší míře než řád opírali prostřednictvím lenního systému o silnou vrstvu vazalů, pocházejících převážně z řad německé nižší šlechty. V první fázi leníci žili z vybírání naturální renty, až během 14.–15. století zakládali velkostatky, orientované na pěstování obilí, což bylo důsledkem zvýšeného zájmu o livonskou obilní produkci v západní Evropě. Biskupští



Sídlo velmistra řádu Marlborck (Marienburg)

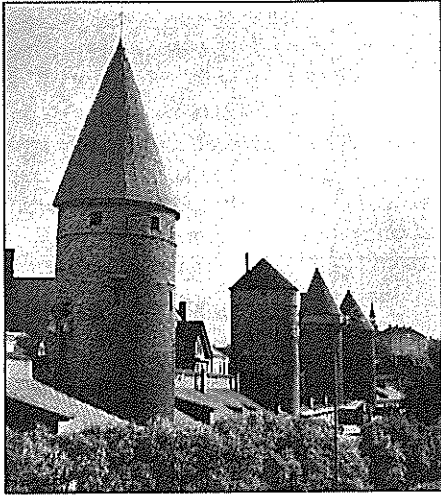
vazalové se těšili volnějším postavení než vazalové řádu. Od druhé poloviny 14. století se scházeli na shromáždění (*Manntagu*), v 15. století pak vznikla poradní rada arcibiskupa, která se skládala z šesti kanovníků a šesti vazalů. Sněmy neměly exekutivní moc, jejich rozhodnutí měla charakter dohody dobrovolně uznané účastníky.

Třetím dějinným faktorem livonské konfederace se stala města. Jejich význam stoupal rovnoměrně s jejich hospodářským a obchodním rozmachem ve 14. a 15. století. Z 20 aglomerací, obdařených městským právem, byly největší Riga, Tallinn (něm. Reval), Tartu (něm. Dorpat), které čítaly na konci středověku přibližně 8000, 6000 a 4000 obyvatel. Riga, Tallinn a Tartu ležely na trase dálkového obchodu do Polocku, Novgorodu a Pskova a zprostředkovaly výměnu zboží mezi západní a východní Evropou. Dvanáct livonských měst bylo součástí hansy (Riga od roku 1282, Tallinn od roku 1285), spolku severoněmeckých a baltických měst, jenž ve středověku ovládal obchod na Baltu.



Gotická radnice v Tallinnu ze 14.–15. stol.

Předměty dálkového obchodu byly vosk, kůže, kožešiny, med a další lesní produkty. V 15. století vzrostl význam exportu obilí a ostatních zemědělských plodin z východní Evropy. Ze západní Evropy se dovážely látky, sůl, některé metalurgické výrobky, vína a luxusní zboží. Právní základnu dálkovému obchodu poskytla smlouva, uzavřená roku 1229 Rigou, Lübeckem, Brémami a dalšími městy, zainteresovanými na obchodě s Ruskem, se smolenským knížetem Mstislavem Davidovičem. Smlouva otevírala volnou obchodní cestu po toku Daugavy a zaručovala hansovním kupcům práva v Polocku, Vitebsku a Smolensku a naopak ruským kupcům až k ústí Daugavy a dále do Lübecku. Pobaltská města sloužila jako významný mezičlánek obchodu s Ruskem, postupně se snažila zvýraznit své zprostředkovatelské postavení a eliminovat ostatní hansovní kupce. Na konci 14. století řížští kupci vytlačili hansovní konkurenci z povodí Daugavy a navázali výhodné kontakty s nizozemskými kupci. Obdobné snahy existovaly mezi tallinnskými a tartuskými kupci, kteří ovládali obchod se Pskovem a Novgorodem. Tallinn měl monopol obchodu s Ruskem již od roku 1346. Na ruské straně si o sto let později obdobně přivlastnily zprostředkovatelskou funkci Polock a Ivangorod, když Ivan III. uzavřel hansovní skladiště v Novgorodu. Tím se posílila zprostředkovatelská úloha livonských měst, která zcela odřízla ostatní hansovní města a později v 16. století bránila i cestám západoevropských odborníků některých profesí do Ruska.



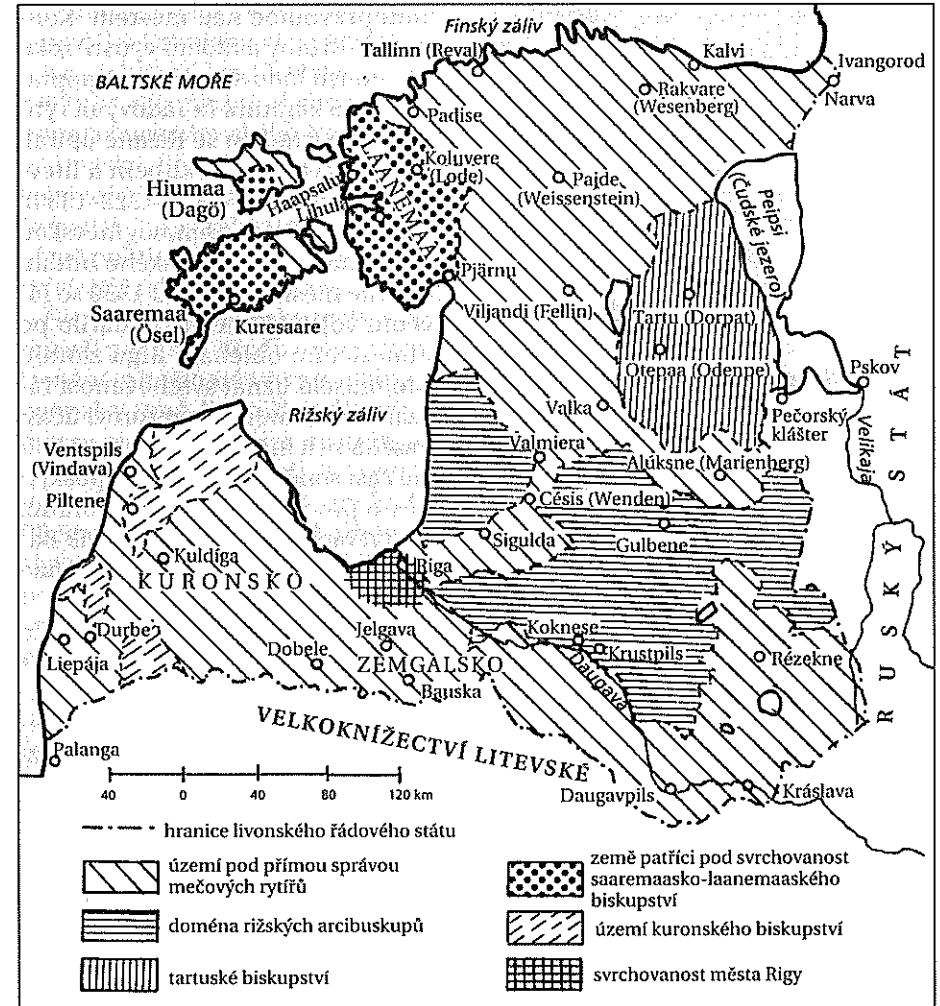
Tallinnské hradby z 14.–15. století

Vládnoucí vrstvu ve městech představoval německý patriciát, tvořený vrstvou bohatých obchodníků; ti výlučně obsazovali nejvyšší městský správní orgán – městskou radu. Původně biskupský dozorcí orgán nad městem fojt degradoval postupem času na městského úředníka. Během 15. století vzrostla moc stavovsky organizovaných kupců a řemeslníků do gild a cechů. Gildy plnily původně funkci náboženských charitativních a pomocných bratrstev a jejich počátky lze zaznamenat během 13. století. V polovině 14. století vznikla v Rize Velká gilda spojující bohaté kupce a Malá gilda, která hájila zájmy řemeslníků. Roku 1452 si gildy vydobily v Rize přístup do městské rady a v polovině následujícího

století dosáhly zrovnoprávnění s městskou radou při rozhodování o vybírání daní. V Tallinnu působily dokonce gildy tři: Velká sdružující obchodníky, Malá sv. Knuta řemeslníky a Sv. Olafa povozníky a další nižší profese.

Velká část řemeslníků byla německého původu, najdeme ale mezi nimi i zastoupení v největších městech, v malých městech byl silnější podíl domácího obyvatelstva. Např. v Narvě Němci tvořili pouze pětinu obyvatel, většinu měli Estonci, Finové a Rusové. V Tallinnu zas žila početná vrstva švédských usedlíků. Lotyšů a Estonců stáli zpravidla na nižších stupních společenského žebříčku a tvořili přibližně třetinu městského obyvatelstva. Zpočátku se neněmecké obyvatelstvo mohlo volně zabývat řemesly a obchodem. Jeho sociální vzestup však později znemožňovala diskriminační opatření, namířená proti cizí konkurenci. Na konci 14. a začátku 15. století měli zakázáno nabývat městské pozemky, držet úřady, byli vyloučeni z velkoobchodu a kupeckých gild i některých cechů. Od konce 14. století máme doloženy zákazy sňatků měšťanů s neněmeckým obyvatelstvem. Oproti Rize byl v Tallinnu, kam směřoval menší příliv německých osadníků, přístup k neněmecké populaci poněkud tolerantnější. Ale i zde byl Estoncům zakázán přístup do některých cechů a od roku 1438 měli kupci zakázáno uzavírat sňatky s neněmeckými manželkami. K prosazení většiny dalších diskriminačních opatření zde došlo až během 16. století.

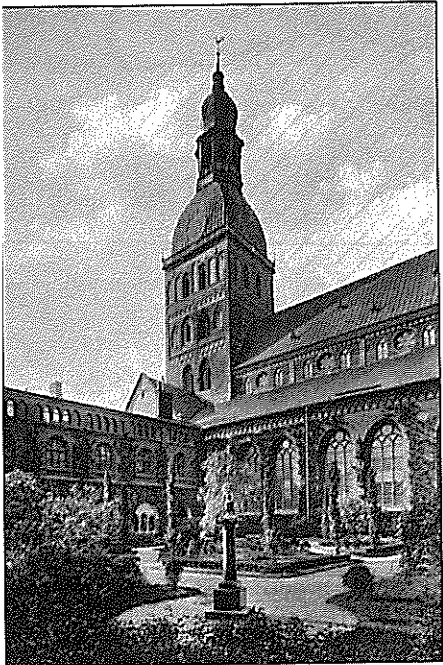
Riga se zpočátku řídila městským právem přejatým ve dvacátých letech 13. století ze švédského ostrovního střediska Visby. Na konci 13. století převzala hamburské právo, které upravila podle svých potřeb. Podle řížského vzoru se řídilo dalších 17 dceřinných měst. Tallinn se spravoval od roku 1248 lübeckým městským právem, jež od něj převzala Narva a Rakvere (něm. Wesenberg). Sou-



Livonsko ve středověku

části městských práv byla stejně jako v ostatní Evropě ustanovení o osvobození bývalých poddaných po ročním pobytě ve městě. Tím si města zajišťovala stálý přísun levných pracovních sil. V Rize byla lhůta přesně rok a den, v Tallinnu rok a šest týdnů.

Nejrozsáhlejší teritorium Livonska stejně jako politická a vojenská hegemonie patřily livonské větvi řádu německých rytířů. Přesto si své postavení musel prosadit v dlouhotrvajících zápasech jak s městy, tak s církevními feudály. Ohniskem střetů se stalo ovládnutí nejbohatšího města oblasti – Rigy – jako klíče k celé oblasti. Roku 1274 získal řád od římského krále Rudolfa Habsburského



soudní pravomoc nad městem. Konflikt mezi Rižany a řádem vyústil roku 1297 v dobytí řádového hradu a popravu zajatého komtura i s řádovými rytíři. V zápase s řádem se Rižané opírali o spojení s arcibiskupem a litevskými knížaty (1298–1313, 1322–1330). Roku 1298 neváhali přijmout litevskou nabídku na vyslání litevského oddílu k ochraně města. V březnu 1330 se řádovému vojsku konečně podařilo po šestiměsíčním obléhání Rigu zlomit. Město muselo uznat svrchovanost řádu, zaručit řádovému komturovi účast na zasedáních městské rady, postoupilo mu část soudní pravomoci a poskytlo místo pro výstavbu nového hradu. Vítězství řádu stvrdil císař Ludvík Bavor uznáním řádové svrchovanosti nad městem v roce 1332.

Tím však zápas o Rigu nekončil. Za městem stál arcibiskup, jehož nároky se trvale střetávaly s řádovými. Rivalita mezi duchovním nejvyšším suveré-

nem a řádem, jehož faktické mocenské a vojenské postavení převyšovalo možnosti arcibiskupů, trvala od poloviny 13. století do konce nezávislého Livonska v polovině 16. století. Již roku 1268 řád pokořil prvního arcibiskupa Alberta Suerbeera. Na přelomu let 1359/1360 rozhodla papežská kurie, aby řád předal Rigu arcibiskupovi. Gdaňskou smlouvou ze 7. května 1366 řád přislíbil odevzdat Rigu výměnou za to, že se arcibiskup zřekne lenní svrchovanosti nad livonskou větví řádu. Smlouva však nevstoupila v platnost a spor pokračoval dále. Obratností řádové diplomacie, podložené bezpochyby i finančně, se podařilo získat papeže Bonifáce IX., aby v letech 1393/1394 podřídil arcibiskupství řádu. Arcibiskupové se nyní mohli rekrutovat pouze z řádových bratrů. Středisko dalšího odporu proti řádu se na konci 14. století přesunulo do tartuského biskupství, které uzavřelo spojení s Litevci. Avšak ani dosazení arcibiskupové nepředstavovali zdaleka poslušné nástroje v rukou řádu. Za arcibiskupa Silvestra (původně kancléře řádového velmistra) bylo panství nad Rigou salaspilskou (něm. kirchholmskou) dohodou 30. listopadu 1452 znovu rozděleno mezi oba soupeře. Kompromisem se obě strany necítily být vázány a snažily se navzájem vytlačit z města, jehož vazby k řádu se uvolnily po oslabení řádu na litevských a polských bojištích. Řád roku 1479 arcibiskupa zajal a obsadil jeho sídlo; řádový mistr proto přesídlil do klidnějšího hradu v Césis. O pět let později Rižané opět rytíře vypudili z města a zničili řádový zámek. K poslušnosti donutil řád

měšťany až roku 1491. V lednu 1492 byla obnovena kirchholmská smlouva o rozdělení pravomocí nad městem.

Na přelomu 14. a 15. století dosáhl řádový stát největšího rozmachu. V dubnu 1397 obsadil důležité obchodní centrum Baltu Gotland, roku 1402 koupil od Zikmunda Lucemburského Novou marku. Poměrně stabilizovaná situace v Prusku a Livonsku, finanční zabezpečení vojensko-politických projektů, umožněné mj. i aktivní účastí řádu v obchodu na Baltu, dovolily vystupňovat úsilí o ovládnutí žemaitského koridoru a podrobení pohanské Litvy – hlavního cíle jeho zahraničně politické aktivity od osmdesátých let 13. století. Roku 1337 si řád vymohl na císaři Ludvíkovi Bavorovi udělení formálního panství nad Litvou.

Na rozdíl od Livonska se však dobývání Litvy stalo tvrdým oříškem. Křižáci museli počítat s nepříznivými přírodními podmínkami, a tak se vpády do zalesněné a bažinaté Litvy konaly zpravidla buď v létě, kdy země vyschla, nebo naopak v zimě, kdy těžkooděnce unesla zmrzlá zem. Za podcenění terénu a počasí se platilo smrtí, jak ukázala řada bitev včetně likvidace řádu mečových rytířů u Saule. Litevci kladli tuhý odpor, charakter bojů s křižáky jim ostatně v případě kapitulace nedával mnoho šancí na přežití. Tak roku 1336 obránci hradu Pilenai u Nĕmenu žádali knížete, aby je zabil, než aby padli křižákům do rukou živí. Pobili své ženy, děti, spálili je i s majetkem na hranici a poté padli v boji; poslední družiníci na čele s knížetem skončili hromadnou sebevraždou. Proti houževnatě se bránící Litvě řád organizoval za pomoci rytířů z ostatní Evropy množství válečných výprav.



Tallinnský hrad Tompea

Křížácká tažení na Litvu byla celoevropskou společenskou událostí. Pro středověkou šlechtu nebyl boj proti „pohanům“ pouze záslužnou a bohubilou činností; skýtal také příležitost pro setkání s ostatní evropskou vznešenou společností. Rytíři zde získávali válečné ostruhy, panovníci navazovali nebo utvrzovali užitečné kontakty. Během účasti na křížové výpravě nesmělo být jejich panství napadeno. Křížové výpravy do Žemajtska a Litvy plnily funkci válečného „sportu“, rytířské dobrodružné turistiky šlechty i evropských panovníků, mezi nimiž nechyběli ani čeští králové Přemysl Otakar II., Jan Lucemburský a mladý Karel IV. Válečné výpravy proti pohanům se také staly oblíbeným tématem středověkých básníků a trubadúrů, kteří opěvovali chrabrost evropských rytířů. Tak sekretář Jana Lucemburského Guillaume de Machaut zvěčnil nejen statečnost, ale i velkorysost svého pána, jenž, když se křížákům v únoru 1329 vzdala osádka hradiště Mendevageln, vyprosil milost pro posádku i shromážděné obyvatelstvo, které se nechalo pokřtít. Navzdory přísaze se však, když nebezpečí pomínulo, vrátilo k víře svých předků.

Neméně zajímavým projevem středověké epiky je dílo Petra von Suchenwirta, který vylíčil výpravu rakouského vévody Albrechta III. do Žemajtska na konci léta 1377. Podrobně líčení zábav nobility, turnajů, světa krásných dam a rytířské kurtoazie se v jeho básni prolíná s popisem bojů a drancování pohanské země.

Vedle skutečně mohutných výprav za účasti přední evropské nobility (jako byla výprava zakončená vítězstvím u Strévy roku 1348 nebo dobytím Kausasu roku 1362 a zničením části Vilniusu roku 1383) křížáci podnikali nesčetné drobné akce s cílem zničit území protivníka. V průběhu let 1345–1382 se kronikáři zmiňují o 96 výpravách křížáků, zatímco Litevci podnikli ani ne poloviční počet odvetných nájezdů.

Na konci 14. století se zdálo být nepoddajné Žemajtsko již takřka v rukou řádu. Litevský velkokníže Jagello (jako polský král Vladislav II.) na ně rezignoval smlouvou z roku 1382, jeho bratranec Vitold opakovaně v letech 1384, 1398 a 1404. Přesto se nepodařilo Že-

maitsko trvale ovládnout. Období řádové nadvlády přerušila povstání z let 1401 a 1409, která podpořili sousední Litevci. Mezi oběma stranami se pokoušel o zprostředkování český a římský král Václav IV., když výrokem z 8. února 1410 přiřkl Žemajtsko s odvoláním na darovací listiny císařů a předchozí smlouvy s Litvou řádu. Václav se tak po patnáctiletém intermezzu, kdy přechodně pomáhal Jagellovi, jenž se stal jeho spojencem proti bratru Zikmundovi, vrátil k tradiční lucemburské politice podpory řádu. Zikmund Lucemburský ve vypuknutí válce proti Polsku a Litvě dokonce řád dokonce podpořil vyhlášením nepřátelství.

Změnu v mocenském postavení řádu přinesl rok 1410, kdy spojené polsko-litevské oddíly porazily řádové vojsko u Grunwaldu (něm. Tannenberg). V bitvě zahynul výkvet řádových rytířů i s velmistrem Ulrichem von Jungingen. Řádové panství se poprvé oťásl v základech, když od něho odpadla města (Elbink, Toruň, Gdaňsk), biskupové i pruská šlechta. Polsko-litevské vojsko oblehlo Malbork. Jen úspěšná obrana centrální řádové pevnosti Jindřichem z Plavna, zásobovací potíže a rozklad velkého polsko-litevského vojska zabránily katastrofě hrozící řádu, jemuž přispěchaly na pomoc i další oddíly z Německa. Nový velmistr se rázně vypořádal s opoziční šlechtou a měšťany. I když o rok později uzavřený toruňský mír neznamenal pro řád kromě dočasné rezignace na Žemajtsko a zaplacení finanční náhrady bezprostředně velkou újmou, události dalších pěti desetiletí ozřejmily, že řádová expanze byla zastavena a že řád se musí soustředit na zajištění a uhájení dosavadních zisků. Jagello a Vitold nebyli s kompromisním toruňským mírem spokojeni a ani řád se nemínil s ním smířit. Válka vypukla opět v roce 1414, trvala však krátce a operace na pruské půdě neskončily bitvou, nýbrž uzavřením příměří, které vydrželo až do roku 1420. Kostnický koncil spor nevyřešil, a tak se v květnu 1419 stal arbitrem římskoněmecký král Zikmund. Jeho vratislavský výrok z 6. ledna 1420 polsko-litevskou stranu nemile překvapil, protože se stavěl jednoznačně na právní stanovisko řádu a opět opakoval formulaci toruňského míru, který uznával litevskou vládu nad Žemajtskem jako dočasnou, vázanou na dobu panování Vladislava a Vitolda.

Příměří s Polskem a Litvou skončilo v létě 1422, kdy se řádový velmistr, podporovaný Zikmundem, rozhodl vstoupit do nové války. Válečné operace na začátku dvacátých let však poměr sil nezvrátily a melnský mír z 27. září 1422 přinesl konečnou rezignaci řádu na Žemajtsko. Ústup řádu do defenzivy potvrdily další boje Poláků za účasti husitských sirotků na začátku třicátých let, které ukončil breštský mír roku 1435, jímž se řád vzdával Niešavy ve prospěch Polska, a posléze třináctiletá válka s Polskem v letech 1454–1466. Christianizace Litvy, uznaná již kostnickým koncilem, zpochybnila ideový smysl existence řádu odmítajícího přenést těžiště své činnosti do jihovýchodní Evropy proti Turkům, jak to navrhoval i Zikmund Lucemburský. Jediným argumentem pro setrvání řádu v Livonsku, nikoli však v Prusku, mohla být obrana proti východním schizmatikům.

Samotné řádové panství v Prusku zažívalo hlubokou vnitřní krizi, související také s hospodářskými faktory – oslabením hansovního obchodu, přesunem vál-



Velmistr Winrich von Kniprode (1351–1382), za něhož řád dosáhl největší moci

ky na pruské území a poklesem peněžních příjmů řádu; vzrůstala nespokojenost měst a místní šlechty s vládou řádu. Již roku 1412 velmistr vymáhající od stavů zvýšené daně na vedení války proti Polsku souhlasil se svoláním zemské rady z 32 zástupců šlechty a 15 měšťanů, nebyl však ochoten poskytnout jí podíl na správě země. Stav, nezainteresovaný na válce s Polskem, odmítaly poskytovat řádu vojenskou pomoc. Roku 1440 v Kvydzinu (Mariawerden) 53 šlechticů a 19 měst uzavřelo *Pruskou jednotu*, vyhlásilo poslušnost velmistřovi „jen podle svých starých práv a svobod“ a zahájilo diplomatickou válku proti řádu. Konfederaci se nepodařilo se svými stížnostmi proti řádu, na jehož stranu se postavili i pruští biskupové, prosadit. V prosinci rozhodl císař Fridrich III. spor ve prospěch řádu a konfederace měla být rozpuštěna. V únoru 1444 však vypuklo ozbrojené povstání proti řádu a členové Pruské jednoty nabídli polskému králi, od něhož si slibovali rozšíření svých práv po polském vzoru, vládu nad Pruskem. Polský král Kazimír IV. po určitém váhání nabídku akceptoval, v květnu a červnu přijal v Toruni a Elbinku hold pruských stavů a zahájil válku proti řádu. Zápas o Prusko nezačal pro polského krále dobře; jeho ofenzivu, během níž Poláci znova oblehli Malbork, zastavila bitva u Chojnice, která řádu umožnila stabilizovat síly a úspěšně vzdorovat polské přesile. Vleký válečný konflikt, v němž se vítězství nakonec přiklonilo na polskou stranu, uzavřel druhý toruňský mír z roku 1466. Poražený řád německých rytířů ztratil všechna polská území, zůstala mu oblast Východních Prus, ovšem jako léno polské koruny. Změny mocenských poměrů ve východní Evropě, příchod reformace a technicko-hospodářské proměny v závěru 15. a v první čtvrtině 16. století způsobily další pokles významu řádu a jeho konečný zánik za reformace.

3 LITVA VE STŘEDOVĚKU

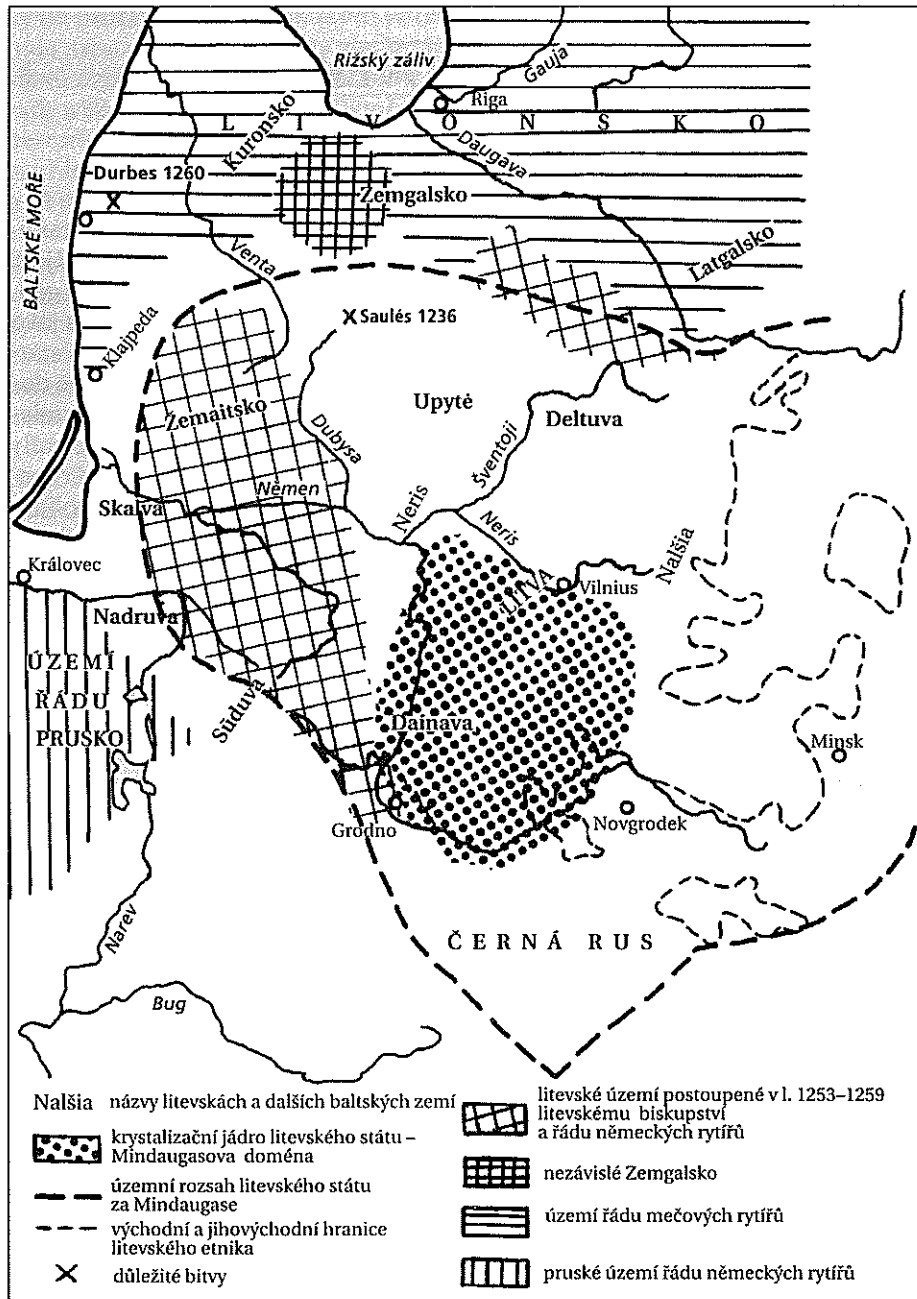
Počátky státnosti

Území obývané litevskými kmeny stálo stranou velkých obchodních tepen raného středověku. Nejvýznamnější komunikací zde byla řeka Němen. Malý zájem o tyto končiny, určitá izolovanost a z ní vyplývající civilizační zpoždění dané geografickými podmínkami přispěly k tomu, že Litevci si udrželi nezávislost a jako jediní z baltických kmenů dokázali vytvořit mocný středověký stát. Nejbližší státní celky, Kyjevská Rus a Polsko, nebyly s to výrazněji expandovat do obtížně dostupné, bažinami a lesy obklopené Litvy. Naopak Litevci mohli sami od 13. století těžit z feudální rozdrobenosti svých sousedů. Cílem jejich nájezdů se staly rovněž jejich sousedé – lotyšské kmeny. Zatímco během 13. století Lotyši, Prusové a Jatvingové vzdorovali řádové agresi, poskytli Litvě čas k potřebné konsolidaci do raně feudálního celku. Nejvážnějším nepřítelem krystalizujícího litevského státního celku se tak stal jedině řádový stát, jenž po vybudování panství v Prusku a Livonsku napnul své síly ke spojení držav rozdělených žemaitských klmén.

Raně středověká Litva se formovala jako výsledek spojení tří hlavních oblastí – západního Žemaitška (Žmudi) a východního Aukštaitška s jihovýchodní Litvou. Krystalizační jádro litevského státu je třeba hledat právě v oblasti jihovýchodní Litvy kolem Vilniusu a Trakai (vlastní název Litvy může pocházet od říčky Lietavy). Zatímco východní Litva poměrně záhy, v polovině 13. století vystupuje jako sjednocená pod vládou jednoho panovníka, v Žemaitsku se o místní vládu patrně dělilo několik knížat, uznávajících supremaci litevského velkoknížete. Žemaitsko se v dalším vývoji konstitovalo jako svébytný celek v rámci litevského státu, jenž si svá specifika uchoval až do moderní doby.

Raně středověké prameny v celku o Litevcích neříkají mnoho. Pomineme-li letmou zmínku o Litvě v Quedlinburských análech, první informace o Žemaitech a Aukštaitech se objevují u kyjevského letopisce Nestora, jenž uvádí, že byli poplatní kyjevskému velkoknížeti. To se mohlo týkat krátkodobé závislosti na přelomu 10. a 11. století v podobě placení tributu pacis, jimž si slabší soused vykupoval klid od silnějšího partnera. Zmínka o Litvě je v ruských bylinách, kde se bohatýr Ilja Muromec chlubil, že za knížete Vladimíra vybíral v Litvě daně. Více zmínek se dochovalo o výpravách kyjevských knížat proti Jatvingům, které k placení tributu přiměl již roku 983 kníže Vladimír (980–1015). Jeho syn Jaroslav Moudrý se Jatvingy pokusil znovu přimět k placení, ale jeho výpravy roku 1038 a 1040 nevyzněly úspěšně.

O podrobení Litvy usilovali také dánští panovníci Knut Velký (1018–1035) a Knut IV. (1080–1086), kteří svými nájezdy ohrožovali pobřeží celého Baltu. Mezi daňovými plátcí dánského krále byla vedle pruských, lotyšských a estonských zemí také Litva, její poplatnost ale netrvala dlouho. Pro konstituování litevské-



Vznik a vývoj litevského státu ve 13. století

ho státu měly zásadní význam rozklad ústřední moci Kyjevské Rusi na jednotlivá knížectví a poté v druhé čtvrtině 13. století nastolení tatarské nadvlády. Litevci, kteří od 12. století podnikali do sousedních zemí kořistné výpravy, které zpočátku neměly vyššího cíle, toto oslabení využili. Ruská knížata nebyla s to klást účinný odpor, často se naopak snažila obávané litevské válečníky získat na svou stranu a využít je v bratrovražedných bojích proti domácím soupeřům.

Růst významu a bohatství náčelníků výprav, vytváření vojenské kasty kolem nich, snad částečně i z řad ruských družiníků, a zvýraznění rozdílu mezi nimi a svobodnými rolníky, poplatnými knížeti zatím nevelkými naturálními dávkami a úkony, přispívalo k rychlejší sociální stratifikaci společnosti. Postavení knížat bylo přímo závislé na velikosti a válečnické zdatnosti družiny, která je obklopovala. Kronikáři zaznamenali v letech 1201–1236 na 40 litevských nájezdů. Nejvíce jich směřovalo do oblasti toku Daugavy, kde ohrožovaly obchodní spojení německých kupců, 14 proti Rusi a čtyři proti Polsku. Roku 1213 dokonce Litevci vyloupili a vypálili bohatý Pskov. Při výpravách disponovali značnou údernou silou předpokládající sloučení sil více kmenů.

Jednotlivá knížata mezi sebou vedla časté války. Likvidací konkurence a soustředěním moci do úzkého okruhu se vytvářely mocenské předpoklady pro vznik jednotného státu. Nejvážnější nepřítel – řád německých rytířů, jenž zcela zlikvidoval samostatnost lotyšských a pruských kmenů, vystupoval v poněkud jiné poloze – znamenal nebezpečí, jehož hrozba sjednocovala litevské kmeny, na druhé straně jeho pomoci využívala některá kmenová knížata proti svým domácím soupeřům. Vojenské síly řádu pustošily povodí Němenu, Žemaitisko, ale zřídka zasáhly krystalizační jádro litevského státu.

Prvním panovníkem, o němž prameny sdělují více informací, byl Mindaugas (Mendog). Podle *Volyňské kroniky* se poprvé objevil spolu s bratrem jako představitel snad nejmocnějšího rodu roku 1219 mezi 21 litevskými knížaty, která jednala o uzavření mírové smlouvy s haličsko-volyňskými Rurikovci. V následujících bojích o moc se počet knížat rychle zmenšil. Sňatkovou politikou, likvidací odpůrců a válečnými úspěchy se Mindaugasovi podařilo soustředit ve svých rukou většinu moci. Další jeho aktivitu máme doloženu z konce čtyřicátých let 13. století. Z iniciativy haličského knížete Daniela se proti němu vytvořila koalice Jatvingů, žemaitských knížat a řádu německých rytířů. Z hrožících kleští se Mindaugasovi podařilo uniknout elegantním tahem, když navázal jednání s německými rytíři a získal je slibem svého pokřtění. Ten splnil a roku 1251 byl skutečně pokřtěn. Oslabil tak koalici o nejmocnějšího člena a po úspěšné obraně svého sídla Voruty dosáhl rozpadu nepřátelské koalice odpadnutím Jatvingů a žemaitských knížat. V létě 1253 se Mindaugas, když znovu upevnil své pozice na Litvě, nechal i s manželkou korunovat v Novogrodsku (lit. *Naugardukas*) na Černé Rusi. Korunovací prvního a zároveň také posledního litevského krále provedl z pověření papeže Inocence IV. a za účasti představitelů řádu kulmský biskup. Svému řádovému spojenci odstoupil Žemaitisko, nad nímž však vládla jemu nepřátelská žemaitská knížata; sporným darem se tak zbavil i nepohodlných protivníků.

Řádové vojsko Žemaitové v čele s Mindaugasovým synovcem Treniotou rozdrtli roku 1260 u Durbes. Ani o rok později nebyli křižáci úspěšnější. Úspěchy Žemaitanů, povstání Prusů, Kurů a Zemgalů vedly posléze k tomu, že Mindaugas odpadl od řádu, smířil se s Treniotou a vzdal se křesťanství. Uzavřel spojevnectví s Novgorodem a vyslal své oddíly pod vedením Trenioty proti křižákům, které měl z druhé strany napadnout Alexandr Něvský. Přesto nezabránil vzrůstu domácí opozice, a tak 5. srpna 1263 Mindaugase s dvěma syny zabil kníže Daumantas z Nalšii návodem Trenioty, jenž se sám chopil vlády.

Smrt Mindaugase znamenala nejen konec litevského království, ale i odklad přijetí křesťanství latinského ritu o téměř 125 let. Nastalo období několikaletého zápasu kmenových knížat o moc. Mindaugasovu synovi Vaišvilkasovi, jenž byl původně mnichem v pravoslavném klášteře, se za pomoci ruských družiníků podařilo Treniotu porazit a převzít v letech 1264–1267 vládu. Daumantas utekl i s družinou do Pskova, odkud podnikal na Litvu nájezdy. Vaišvilkas se dostal do dalších konfliktů jak s litevskými soupeři, tak bývalými spojenci a na jaře 1267 tragicky zahynul v bojích proti haličskému knížeti Lvovi. Z následujících sporů vyšel vítězně kníže Traidenis z Kernavé, jenž si podrobil ostatní knížata, obnovil jednotu a roku 1275 odrazil tatarský vpád. V zimě 1279 způsobil těžkou porážku křižácké výpravy, která oblehla jeho hrad v Kernavé, a zahájil opět útoky proti řádu. Vedle vlastní Litvy se stal pánem západní části Jatvěžska (část Jatvingů se po dobytí území řádem přesunula do Litvy), Zemgalska a východních Prus. Po jeho smrti v roce 1282 však zprávy historických pramenů o dění na Litvě opět umlkají.

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let se objevují jako vládcí Litvy bratři Butigeidis a Pukuveras-Butvydas, první pravděpodobně jako vládce Žemaitška, druhý jako panovník Aukštaitška. Soustředili své síly na odvrácení křižácké expanze, jež po pacifikaci Prus a ovládnutí Zemgalska směřovala proti Žemaitsku. Roku 1295 nastoupil Pukuverasův syn Vytenis (1295–1315/16), jenž zahájil kombinací vojenských akcí a sňatkové politiky trvalé podrobování ruských knížectví. Na západě bojoval s řádem, proti němuž našel roku 1298 spojence v řížských měšťanech. O Vytenisovi prameny mnoho neřikají, ačkoliv stabilizoval poměry a byl po Mindaugasovi prvním panovníkem, který vládl delší dobu.

Jeho bratr a nástupce Gediminas (Gedymin; 1315/16–1341) pokračoval v úspěšné zahraniční politice, která Litvu zařadila mezi východoevropské mocnosti. V diplomatické korespondenci se označoval za „*Litvīnorum et (multi)Ruthenorum rex, princeps et dux Semigallie*“ (teprve jeho syn Algirdas přijal ruskou titulaturu *velikij knjaz* – velkokníže). Na západě se Gediminas úspěšně bránil řádu, využívaje přitom spojevnectví s Řížany a řížským arcibiskupem Fridrichem z Pernštejna, jemuž slíbil nechat se pokřtít. Jejich prostřednictvím se začátkem dvacátých let obrátil na západoevropské panovníky a papeže se stížností, že kořistná politika řádu znemožňuje christianizaci Litvy. Papež vyslal do Litvy delegáty, aby rozhodli spor a jednali o její christianizaci. Gediminas nakonec z pragmatických důvodů přestup ke křesťanství odmítl, litevští bojovníci však na straně arcibiskupa a Rigy zasáhli do bojů proti řádu v Livonsku.

Prvním objektem litevské expanze se stala Černá Rus, jejíž města Grodno (lit. *Gardinas*) a Novogrodek již v polovině 13. století sehrála významnou úlohu při vytváření litevského státu. Po polovině 13. století se litevská knížata se střídavým úspěchem zachycují v Polocku; jako trvalá součást litevského panství je doložen až od roku 1307. Gediminasův syn Algirdas se oženil s dcerou vitebského knížete a vládl ve Vitebsku. Gediminas sám ovládl Minsk, roku 1323 s úspěchem zaútočil na Kyjev a obsadil ho, roku 1340 si podrobil Smolensk a o rok později i Pinsk s Turovem. Někde ponechal u moci místní panovníky z rodu Rurikovců a dynastickou politikou si zajistil jejich podporu, jinde ruská knížata zlikvidoval a na jejich místa dosadil vládce z řad svých příbuzných. Ti zachovávali místní zvyky a zpravidla přestupovali na pravoslaví a splývali s místním prostředím. Ovládnutí rozsáhlých oblastí Rusi v duchu politiky „*my novin něuvodim a starin nēruchajem*“ se setkávalo se slabým odporem. Rozdrobená ruská knížectví nebyla schopna účinně vzdorovat litevské expanzi, leckdy místní knížata spatřovala v litevské říši záštitu proti Tatarům i proti ruským soupeřům. Gediminas se roku 1326 sblížil s městskými republikami Novgorodem a Pskovem a tverskými knížaty, kteří v Litvě hledali oporu proti vzrůstající moci Moskvy, s níž se Gediminas poprvé střetl v polovině třicátých let. Pskov se stal víceméně trvalým klientem litevských panovníků, s tverskými knížaty se Gediminasovci sblížili příbuzenskými vztahy. Novgorod si udržel nezávislé postavení; ve městě spolu soupeřily prolitevská a promoskevská strana. Jejich balancování městské republice umožnilo udržet si rovnoměrně ochranu svých obchodních zájmů.

Raczyňský kodex popsal Gediminasovu tažení za ovládnutí Kyjeva takto (volný překlad dle C. Rowella):

...A když osvobodil Žmuďskou zemi od Němců, táhnul proti ruským knížatům a přišel nejdříve k městu Vladimíru. A kníže Vladimír Vladiměřský shromáždil svůj lid a postoupil velký boj s velkým knížetem Gedimínem. A pomohl Bůh knížeti velikému Gedimínovi, že zabil knížete Vladimíra Vladiměřského, zničil jeho celé vojsko a obsadil město Vladimír. A potom táhl na knížete Lva Luckého. A kníže Lev uslyšel, že Litevci zabili knížete Vladimíra a vzali město Vladimír, neodvážil se mu postavit a utekl ke knížeti Romanovi, svému zeti, do Brjansku. A kníža-



Idealizovaná podoba velkého knížete Gedimínase (1316–1341)

ta a bojaři volyňští bili čelem velikému knížeti Gediminovi, aby jim panoval a pánem u nich byl, a zemi neničil. Veliký kníže Gedimin je zavázal přísahou a zanechal u nich své zástupce (naměstníky) a začal tam vládnout. A potom na zimu táhl do Brestu, odkud rozpustil všechno své vojsko a sám v Brestu přezimoval. Brzy přišly velikonoce a on sebral všechny své litevské, žmudské a ruské síly a druhý týden po velikonocích vytáhl na knížete Stanislava Kyjevského. Po příchodu na jih vzal město Ovruč a město Žitomír. Kníže Stanislav Kyjevský se radil s knížetem Olegem Perejaslavským, knížetem Romanem Brjanským a knížetem volyňským, kterého veliký kníže Gedimin vyhnal z Lucku, a sebrali své lidi ve velkém množství a setkali se všichni na řece Rpeni pod Bělgorodem, šest mil od Kyjeva. Postoupili bitvu a velikou seč a Bůh pomohl velikému knížeti Gediminovi na hlavu porazit všechna ruská knížata a jejich všechno vojsko zůstalo na místě pobito. Litevci zabili knížete Lva Luckého i knížete Olega Perejaslavského a Stanislava Kyjevského s Romanem Brjanským a malou družinou utekl do Brjansku. Veliký kníže Gedimin obklíčil Bělgorod. Měšťané viděli, že jejich pán utekl i s vojskem a že je vojsko celé na hlavu pobito, proto nechťeli se protivit tak velikému litevskému vojsku, podrobili se s městem knížeti Gediminovi a učinili přísahu sloužit Velikému knížectví litevskému. Zatím veliký kníže Gedimin táhl se svými veškerými silami do Kyjeva, obklíčil ho a Kyjevané se začali bránit proti němu. Ležel veliký kníže Gedimin pod Kyjevem měsíc, a pak měšťané se mezi sebou poradili, že nemohou vzdorovat moci velikého knížete, zvláště bez svého pána Stanislava Kyjevského. Slyšeli, jak jejich pán Stanislav utekl před Gediminem a jeho vojsko bylo pobito a jak jim nenechal žádnou ochranu. Když se poradili jednomyslně, podali se velikému knížeti Gediminovi a mniši, popi a djákonci vyšli s křížem z města. Otevřeli městské brány a slavnostně ho uvítali, pokořili se a zavázali se mu sloužit a bili mu čelem, aby je nezभावoval vlastní. A kníže Gedimin při tom je nechal a sám slavně vjel do města Kyjeva.

Vztahy Litvy a vlastních vládců Ruska, tatarských chánů byly proměnlivé. Někdy vystupovali jako spojenci (1319 – proti řádu), jindy jako nepřátelé. Charakter tatarské nepřímé vlády nad ruskými knížectvími litevská expanze v této fázi neměnila, nadále vybírali v knížectvích, která spadala pod supremaci chána, daně a potvrzovali místní knížata jarlykem. Tataři proti litevské expanzi vystoupili, až když přesáhla únosné hranice, které byli ochotni tolerovat. Výrazněji zasáhli proti Litvě a jejím spojencům v letech 1338 a 1339. Oba vpády, při nichž tatarské vojsko doprovázely oddíly z Rjazaně, Moskvy, Suzdalů, Rostova a Jurjeva, Litevci odrazili.

Válečné operace však zdaleka nebyly jediným prostředkem růstu litevského panství. Gediminas, ostatně jako celá jeho dynastie až do 16. století, uskutečňoval obratnou sňatkovou politiku, kterou k Litvě připoutával ruská i polská knížata. Litevská expanze měla své hospodářské zázemí, litevský panovník získal kontrolu nad důležitými trasami dálkového obchodu z Polska a Prus na východ, z Livonska na jihovýchod. Vzrostl tak význam Litvy jako obchodního mezičlánku, který fungoval navzdory válečným kampaním řádu. Ruská města

nebyla začleněním do litevské říše znevýhodněna, *pax lituanica* obchodu prospíval, čehož si byli vědomi i západní kupci. Ovládnutí ruských měst významně přispělo k ekonomické stabilitě velkoknížecího dvora, neboť ruské zázemí umožňovalo jak přísunem peněz a surovin, tak vojenských posil odolávat náporu řádu na západní hranici litevské říše.

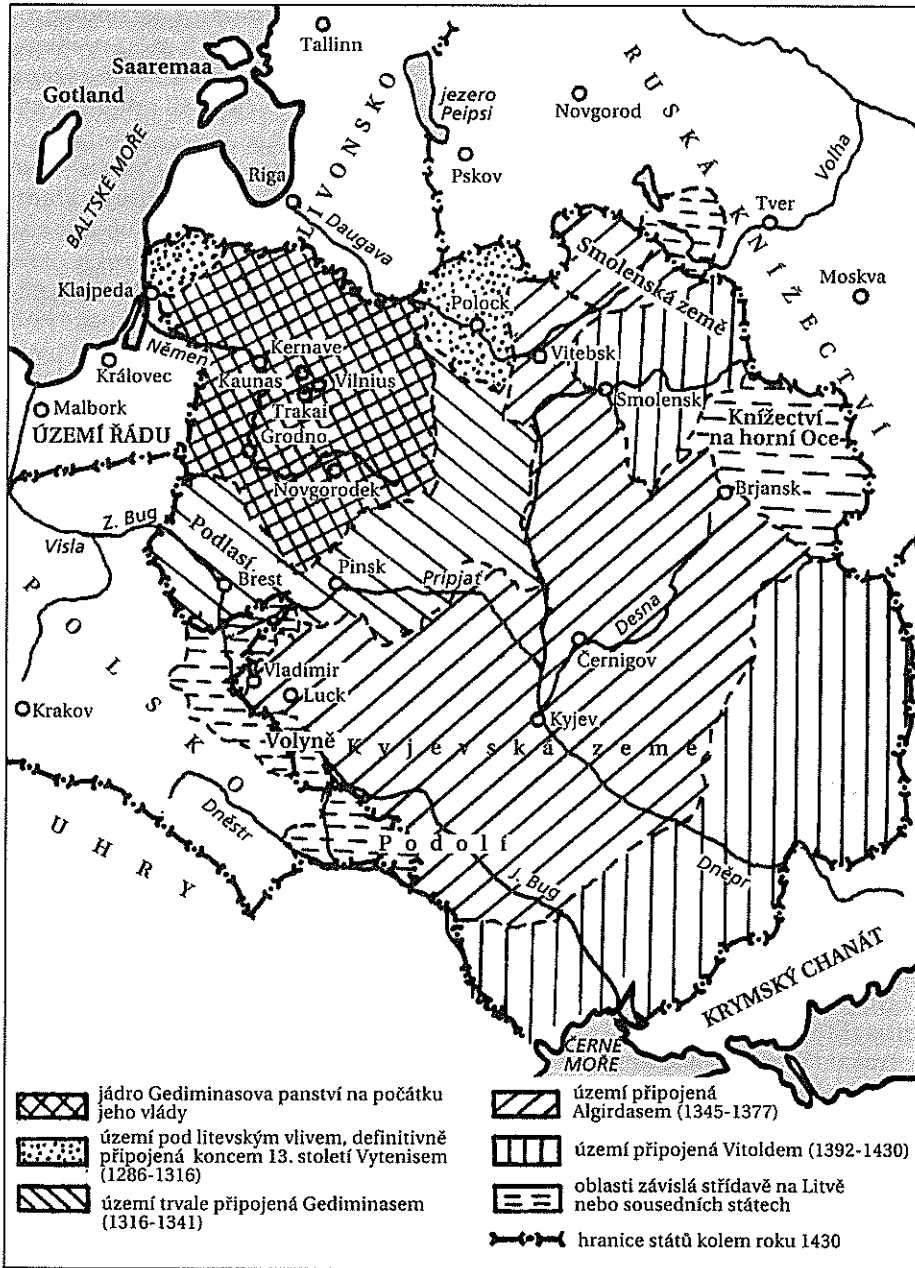
Přátelské vztahy Gediminas navázal zejména s polským králem Vladislavem Lokýtkem. Spojenectví zpečetili sňatkem Gediminasovy dcery Aldony s Vladislavovým synem Kazimírem. Vojensky oboustranně prospěšné spojenectví proti řádu se rozpadlo po smrti Vladislava a nástupu Kazimíra III. roku 1333. Ke zhoršení vztahů došlo během sporu o haličské dědictví roku 1340. Gediminasův syn Lubart, jenž se oženil s volyňskou kněžnou, obsadil vladimirské knížectví s Luckem, severní část Podlesí připojil Gediminas k Litvě, zatímco Poláci získali ostatní území Haliče.

Při správě tak rozdílných částí říše charakterizovala Gediminase značná náboženská a politická tolerance. Heterogenní, nedoktrinářská a decentralizovaná povaha litevského pohanství umožňovala poklidné soužití katolíků, pravoslavných i pohanů. Excesy proti jinověrcům, vyprovokované hrubým porušením domácích zvyklostí katolíky, byly v Litvě výjimkou. Aby eliminoval vliv metropolity, jenž se roku 1328 přestěhoval z Kyjeva do Moskvy, vytvořil pro své pravoslavné poddané úřad metropolity v Novogrodku. Před smrtí (1341) Gediminas rozdělil říši mezi syny, přičemž vrchním knížetem určil Jaunutise se sídlem ve Vilniusu (Vilno, adjektivum vilenský). Ten byl jako panovnícká rezidence poprvé výslovně uveden roku 1323 a za Gediminasovy vlády se stal trvale hlavním městem dynamicky rostoucí říše.

Legenda, písemně doložená v *Letopisu Velkého knížectví litevského a žmudského* ze začátku 16. století, vypravuje, že Gediminas, když nocoval u pohanského obětiště pod horou u řeky Vilnie, na níž během lovu zabil tura, měl následující vidění. Zdálo se mu, že viděl na hoře železného vlka, který vyl tak strašlivě, jakoby v něm bylo sto vlků. Velekněz Lizdeika mu sen vyložil: železný vlk znamená, že zde vznikne hlavní město, a sto vyjících vlků to, že se jeho sláva roznese po celém světě. Poté Gediminas vybudoval na Tuří hoře hrad s šestihranou věží a pod ním u obětiště druhý hrad, který pojmenoval Vilnius.

Nevýbojného Jaunutise zbavili roku 1345 jeho bratři Algirdas (Olgerd) a Kęstutis (Kiejstut) moci a sami si dohodou rozdělili vládu. Západní část s centrem v Trakai (Troky) získal Kęstutis (1345–1382), zatímco na Algirdase (1345–1377) přešel zároveň se správou východních území titul vrchního knížete. Jeho sídlem zůstal Vilnius. Jaunutis nejdříve utekl do Moskvy, ale potom se dohodl s bratry, kteří mu roku 1347 vykázali úděl v Zaslavi, kde položil základ linii zaslavských knížat.

Hlavním úkolem „rytířského“ knížete Kęstutise se stala obrana proti stále systematictější a úporněji vedeným útokům řádu německých rytířů. Naproti tomu Algirdas pokračoval ve východní politice svého otce; roku 1358 vyhlásil svůj mocenský program, v němž si činil nároky na celé území Jatvingů, východního Pruska, lotyšských kmenů a celého Ruska. Na východě z něj realizoval rozšíření své-



Růst litevského státu ve 14. a 15. století



Litevská velkoknížata podle romantizujících představ pozdějších generací: Algirdas (1341–1377) a jeho bratr Kęstutis († 1382)

ho panství k hornímu toku Oky. Připojil Černigov, Novgorod-Seversk, Brjansk a jeho říše tak zabírala tři pětiny bývalé Kyjevské Rusi. Využil rozkladu Zlaté Hordy a po porážce Tatarů roku 1363 definitivně upevnil svou vládu v Kyjevě. Nepodařilo se mu však podrobit Moskvu, proti níž podnikl ve spojení s Tverem válečné výpravy v letech 1368, 1370 a 1372. Navázal na úsilí svého otce o emancipaci pravoslavné církve od Moskvy, ale podařilo se mu jen krátkodobě vymanit své země z duchovní správy moskevského metropolitě (1354–1361 a 1375–1389).

Na jihu podporoval Algirdas svého bratra Liubartase v úsilí uhájit proti požadavkům polského státu celé haličsko-vladiměřské knížectví. V bojích na přelomu čtyřicátých a padesátých let byli však úspěšnější Poláci. Převaha polsko-uherského vojska měla nakonec roku 1366 za následek uzavření smlouvy, v níž Lubart uznal svrchovanost polského krále a souhlasil s územními ústupky. Pokus Litevců získat ztracená území po smrti polského krále Kazimíra III. zpět skončil roku 1377 porážkou a haličsko-vladiměřské knížectví zůstalo rozděleno mezi oba státy.

Za vlády Algirdase se Litva stala jedním z největších států Evropy, uznávanou velmocí, s níž bylo nutno počítat při řešení poměrů ve východní Evropě. O Litvu jako spojence proti polsko-uherskému spolku projevil zájem i císař Karel IV. Roku 1358 nabídl oběma litevským knížatům ochranu Říše výměnou za jejich



Pečeť trakaiského a žemaitického knížete Kęstutise

pokřtění. Pozvání ke křtu do Vratislavi zprostředkovalo poselství vedené pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic. Jednání posléze ztroskotalo na nereálných litevských podmínkách, žádajících vytvoření vlastní církevní organizace, navrácení území obsazených řádem a zabezpečení obrany proti Tatarům. Ze křtu sešlo, později však se objevil na Karlově dvoře syn Kęstutise Jindřich, pokřtěný roku 1365 v Královci, který uprchl z vlasti, přidal se k řádu a nakonec žil jako trvalý host na císařském dvoře.

Po smrti Algirdase zdědil velkoknížecí titul jeho syn Jagello (lit. *Jogaila*), který na rozdíl od Kęstutise byl odhodlán učinit řádu v Žemaitsku

územní ústupky, aby mohl plně soustředit síly pro realizaci litevských plánů na východě, kde se srážely s protichůdnou politikou moskevského velkoknížectví. Zvláště po vítězství nad Tatarý na Kulikovském poli (spojenec Tatarů – litevské vojsko – se tehdy opozdilo a nezasáhlo po jejich boku do bitvy) roku 1380 mohl moskevský velkokníže vystupovat jako sjednotitel Rusi. Proto Jagello tajně bez vědomí Kęstutise uzavřel ještě téhož roku úmluvu s řádem, čímž si uvolnil ruce pro rychlé potlačení vzpoury svého bratra Ondřeje, jenž se přidal na stranu Moskvy.

Kęstutis se dozvěděl o tajné úmluvě, roku 1381 obsadil Vilnius a sesadil synovce z trůnu a poslal ho jako knížete do Vitebsku. V následujícím roce však Jagello s pomocí bratra Skirgaily využil zaneprázdnění Kęstutise na východě, ovládl zpět Vilnius, poté za pomoci řádového vojska druhý klíčový hrad Trakai a během mírového jednání Kęstutise i s jeho synem Vitoldem (*Vytautasem*) zabil. Zatímco Kęstutise zavraždili ve vězení v Krevě s největší pravděpodobností Jagellovi či spíše Skirgailovi dvořané, Vitoldovi se podařilo uprchnout a nalézt pomoc u řádu německých rytířů těžícího z vnitřní krize litevského státu. Aby se Jagello zbavil nejméně nepřítele, podepsal s řádem 1. října 1382 mírovou smlouvu na čtyři roky. Přistoupil na pokojující podmínky, podle nichž musel odstoupit Žemaitsko po řeku Dubisu, přijmout křest a zavázat se nevypovídat války bez souhlasu řádu. Smlouvu neplnil, a tak následujícího roku podnikli rytíři do nitra Litvy válečnou výpravu, během níž s pokřtěným Vitoldem vypálili část Vilnius. I Vitold přiznal řádu roku 1384 Žemaitsko až ke Kaunasu, ale následujícího roku se dohodl s Jagellou, pobořil křížáky mu svěřené hrady na březích Němenu a společně s ním dobyl v listopadu řádový hrad v Kaunasu.

Polsko-litevská unie

Litva zůstávala jako jedna z posledních zemí Evropy spjatá s pohanstvím. Otázku náboženské víry posuzovali staří Litevci tolerantně. Ve Vilnius od časů Gediminase působily některé mnišské řády (františkáni), vznikla zde i židovská obec. Řada litevských knížat vládnoucích nad ruskými úděly přijala pravoslaví. Jagello si více než jeho předchůdci uvědomoval potřebnost christianizace jako ideologického prostředku, jenž by eliminoval argumenty křížáků. Litevští panovníci o přijetí křesťanství jednali již dříve s papežem, císařem, řádem i polskými králi; jednání, které bylo v první řadě součástí taktiky a sledovalo získání spojence nebo oddychového času pro regeneraci sil, však nikdy nevyústilo do zdárného konce. Zvláště za stupňujícího se náporu řádu se stala otázka křtu naléhavou. Přijmout křesťanství znamenalo získat spojence proti řádu – buď v pravoslavné Moskvě nebo katolickém Polsku, kde se po smrti Ludvíka Uherského v roce 1382 uvolnil královský trůn. Jagello se po kratším váhání rozhodl pro latinský ritus. Aktem z Krevy 14. srpna 1385 souhlasil s podmínkami polských zástupců. Zavázal se přijmout křest, propustit polské zajatce, vtělit Litvu do polského státu, vrátit Polsku ztracené země a vyplatit náhradu předchozímu nápadníkovi dědičky trůnu Hedviky (Jadwiga) Vilémovi Habsburskému; za to se měl stát polským králem. Dne 14. února 1386 Jagello přijel do Krakova, nechal se se svými dvořany pokřtít a oženil se s tehdy dvanáctiletou princeznou Hedvikou; jako Vladislav II. byl 4. března ve wawelské katedrále korunován polským králem.

Dalekosáhlý význam krakovské svatby, která dala základ mohutnému státnímu útvaru ovlivňujícímu osudy východní Evropy až do 18. století, nebyl zpočátku příliš patrný. Při vzniku podobných unií mohl málokdo předvídat do delšího časového horizontu, neboť země spojovala zpravidla pouze osoba panovníka. Po jeho smrti se cesty zúčastněných států rozcházely podle postojů stavovských reprezentací, jak tomu bylo i v případě nedávné polsko-uherské unie. Tentokrát však podle krevského ujednání mělo dojít k přímému začlenění Litvy do polského státu. Litva, ztrácející již pomalu ve vleklém konfliktu s řádem dech, získala bezprostředního spojen-



Portrétní busta polského krále a litevského velkoknížete Vladislava II. Jagella z jeho náhrobku na krakovském Wavellu